

GONÇAL CASTELLÓ

1912-2003

ÀNGEL VELASCO

Barcelona, octubre 2012

Biblioteca de Catalunya. Dades CIP

Velasco, Àngel (Velasco Crespo)

Gonçal Castelló, 1912-2003. – (Biblioteca de l'Esquerra Nacional)

Bibliografia. Índexs

ISBN 9788461596829

I. Fundació Josep Irla II. Títol III. Col·lecció: Biblioteca de l'Esquerra Nacional

1. Castelló, Gonçal 2. Escriptors valencians – S. XX – Biografia 3. Advocats –

Pais Valencià – Biografia 4. Nacionalisme – Països Catalans – Història – S. XX

929Castelló, Gonçal

Dipòsit legal: B-24.028-2012

ISBN: 978-84-615-9682-9

GONÇAL CASTELLÓ

1912-2003

ÀNGEL VELASCO

Gonçal Castelló o la «tossuderia d'home de trinxera»	7
1. Els primers anys i l'entrada a la Universitat	13
2. El militant republicà, el polític comunista.....	21
3. El combatent i l'exili interior.....	39
L'ideal que persisteix	39
Un advocat en la «villa y corte». Un esclat a Gandia	44
4. El periodista crític, el patriota proactiu	51
<i>Nosaltres, els valencians</i> i la qüestió nacional.....	51
<i>Gorg</i> i <i>Els Quaderns de Gorg</i>	55
<i>Canigó</i>	58
L'activisme polític i cívic dels darrers anys	64
5. Un escriptor compromès: de la narrativa testimonial al memorialisme introspectiu.....	71
6. L'arc d'una trajectòria	77
Índex onomàstic.....	81
Glossari de sigles.....	91
Índex d'organitzacions	93
Índex de publicacions periòdiques	95
Bibliografia	97
Obra pròpia de Gonçal Castelló (publicada i inèdita).....	105

GONÇAL CASTELLÓ O LA «TOSSUDERIA D'HOME DE TRINXERA»

«...amb el seu excitat *currículum vitae*, amb la seva tossuderia d'home de trinxera».

Joan Fuster

L'escriptor i advocat Gonçal Castelló fou una persona obstinada i vital, emprenedora, i que va creure i defensar profundament els seus ideals i allò que, segons ell, calia fer en el seu moment. I amb una trajectòria personal i política ben particular: de comunista a nacionalista. Un dels pocs, per no dir cap, dels vells comunistes valencians dels anys 30 que, sense ser-ho en un principi, acabà essent un dels referents importants del nacionalisme valencià i català. Va ser un home que gràcies al coratge civil i la capacitat organitzadora, admirats pels que l'envoltaren, va generar un amplíssim ventall d'amistats i projectes. Fet i fet, va fer possible, per aquesta tenacitat, que d'altres personalitats destacades es conegueren (Josep Renau i Joan Fuster, per exemple), i a resultes de les quals, altres projectes importants, culturals i nacionals, fomentats o dirigits per ell reeixiren. Des de promoure *Nueva Cultura* (1935-1937), amb Josep Renau com a cap, Ángel Gaos, Manolita Ballester o Antonio Deltoro, fins al paper que va tenir en *Gorg* (1969-1972) i l'edició i direcció d'*Els Quaderns de Gorg* (1973-1974), —on va treballar colze a colze amb el seu admirat Enric Valor—, en pocs moments va defallir.

I no oblidem ara la intermediació en la publicació d'algun llibre de Joan Fuster (*Un país sense política*), o en la defensa de tants i tants detinguts polítics en els anys del franquisme, foren aquests polítics, escriptors o artistes. O en el mateix intent de ser reconegut com a escriptor memorialista. En definitiva, sempre va lluitar per aconseguir els objectius que es va plantejar, i en pocs moments va defallir.

Castelló va veure créixer el seu nacionalisme —que no li era desconegut en els anys 30, ni molt menys— a partir dels anys 60, mentre vivia a Madrid, on va ser desterrat després de sis anys de presó per la seua participació en la guerra dins l'Exèrcit Republicà. Fonamentalment, es donà aquest fet per la influència que començà a exercir sobre ell, d'una manera determinant, l'obra i el pensament de Joan Fuster, sobretot del llibre *Nosaltres, els valencians*. I també per la realitat centralista espanyola que tenia al seu voltant, mentre vivia i treballava a Madrid. Aquest fet, el viure a Madrid, allunyat dels centres més «oficials» i de la pràctica partidista d'alguns grups polítics, li va donar un punt de vista molt personal sobre la qüestió i els projectes nacionals, i, molt especialment, aquell dels Països Catalans.

A Madrid, des del moment que les circumstàncies polítiques permeteren una petita permissivitat del règim, va començar també a escriure en català i a exercir el periodisme i, sobretot, començà a escriure novel·les aprofitant les experiències viscudes en la joventut, a la guerra i a la presó. Cal dir ara que com a periodista col·laborà, sempre en català, en diverses publicacions del Principat i el País Valencià (durant aquestes dècades dels 60, 70 i 80), especialment a *Ciudad* i *Tossal*, de Gandia; *Canigó*, *El Llamp*, *Tele-Estel*, *Mundo Diario* i *Avui*, del Principat; o *Primera*

Pàgina, Diario de Valencia, Gorg, El Temps, Aiguadolç i Lluïta, al País Valencià.

Però és a partir de la meitat dels anys 70, havent participat també en algunes de les reunions de l'Assemblea de Catalunya, en algunes de les sessions preparatòries del Congrés de Cultura Catalana o en el seguiment del 1r Congrés d'Història del País Valencia (1971), quan Gonçal Castelló va simpatitzar i milità, sense estar afiliat, en qualsevol projecte cultural o iniciativa nacionalista d'esquerres o independentista. Aquesta era la seua manera de defensar el seu compromís i la manera que tenia d'entendre la intel·lectualitat, per no perdre la llibertat de dir i actuar d'acord als seus pensaments o conviccions. Promocionà i col·laborà en les Jornades de Debat sobre els Països Catalans, celebrades a Barcelona el 1976, i va intervenir en la Primera Conferència d'Organitzacions de l'Esquerra Independentista, que es va celebrar també a Barcelona. A més, el 1977, fou un dels promotors de l'Associació d'Escriptors en Llengua Catalana, junt a Josep Maria Castellet, Jaume Fuster, Avel·lí Artis-Gener «*Tísner*», o Antoni Serra. I el 1978 intervingué també en la creació de l'Institut de Projecció Exterior de la Cultura Catalana, on participaren, entre d'altres, el diputat Ramon Trias Fargas, Víctor Castells, Enric Garriga, Rosa Leveroni, Prudenci Comas o Fèlix Cucurull.

En les memòries que va deixar redactades (acabades en 1998) i que publicà amb el títol *Final de viatge. Memòries d'un gandià. Amics, coneguts i saludats*, el CEIC-Alfons el Vell, de Gandia —a la seua ciutat, on ell volia—, el 2010 (amb el pròleg inicial de Joan M. Monjo i amb un capítol afegit del 2000), Castelló deia que «si tornés a reviuire un altre cop aquells temps, tornaria a fer el mateix». I continuava convençut que la seua generació faria

igual que ell, i «menysprearia aquestes colletes d'éssers benpensants i pragmàtics, que solament barrinen com tenir força calés i no coneixen l'alegria que dóna la passió d'un viure completament lliurat a un ideal d'un assoliment arriscat i difícil».

Finalment, volem indicar que al llarg del text trobarem algunes reflexions o fragments, convenientment retocats o actualitzats, de l'estudi introductori fet per l'autor d'aquesta biografia i que va acompanyar a l'edició i publicació de les memòries de Gonçal Castelló. Lògicament, la redacció d'aquelles pàgines, feta amb referència a uns textos autobiogràfics o memorialístics, calia per força usar-los de nou, sinó igual, de manera semblant, en algun moment del text biogràfic que ara presentem.

També, volem advertir al lector sobre l'ús del terme Països Catalans en aquest treball, entès, bàsicament, per definir un projecte nacional que abraça tot el territori catalanoparlant, de Salses a Guardamar, i de Fraga a Maó. I diem que fem aquest ús perquè respon, d'una banda, a quin era el projecte polític i cultural, i també intel·lectual, del protagonista, a partir d'un moment vital concret. Igualment, el context on feu difusió obeïa també a un àmbit, prou general, en què hom optava per aquesta via (per exemple, en les revistes *Canigó*, *Lluita* o *El Llamp*). A més, la reivindicació dels Països Catalans com a comunitat nacional d'història, de llengua i cultura va ser acceptada en el seu moment per gairebé tots els partits progressistes que lluitaren contra la Dictadura franquista i en el primer postfranquisme, com demostraren les jornades de debat que debateren sobre aquest tema i que es varen celebrar a Barcelona, el 1976. Els membres d'aquesta comunitat, però, no es defineixen per una adscripció política o administrativa, sinó per una adscripció cultural, on l'idioma és la paret mestra

d'aquesta cultura. Comunitat cultural, consciència cultural, susceptible de convertir-se en consciència d'una identitat, i, per tant, consciència nacional.

I no m'agradaria acabar aquesta entrada a la biografia de Gonçal Castelló, sense donar el meu agraïment, d'una banda, als arxivers de l'Arxiu Històric de la Ciutat de Gandia, a Alberto Gómez Roda, de l'Arxiu-Biblioteca José Luis Borbolla del Centre Sindical 1r de Maig (CCOO-PV-Fundació d'Estudis i Iniciatives Sociolaborals), a Ricard-Camil Torres Fabra i a Alejandra Soler. I d'altre costat, a la Fundació Josep Irla per l'interès mostrat en biografiar aquest valencià, aquest «català de Gandia», com a ell li agradava també anomenar-se. I, finalment, d'una manera molt especial, a Xavier Ferré i Miquel Nicolàs, pels seus consells tan savis i assenyats.

1. ELS PRIMERS ANYS I L'ENTRADA A LA UNIVERSITAT

«Lluiten els que viuen».

Víctor Hugo

Gonçal Castelló i Gómez-Trevijano va nèixer a Gandia el 9 d'octubre de 1912, al si d'una família benestant. Va ser el fill més petit d'una família amb tres germans més. El pare, Constantí Castelló i Frasset, era d'arrels valencianes. El seu avi patern, Josep Castelló i Frasset, *Peapa*, venia de l'Alqueria de la Comtessa. Després d'un assalt s'instal·laren a l'antic carrer de Vila Nova del Trapig, a la capital de la Safor, per protegir la família i fugir dels bandolers que rondaven per aquelles terres.

La seua mare, Consuelo Gómez-Trevijano Viteri, era castellana, i havia nascuda a Alberite, un poble de la Rioja. Va arribar a Gandia molt joveneta, acompanyant el seu pare, Donato Gómez-Trevijano, que havia comprat la concessió de l'Estat per a la construcció del port de Gandia. Després intervingué també en l'empresa del tren Gandia-Alcoi. L'avi matern, nascut a Albelda, també a la Rioja, el 1843, va ser un home molt avançat d'idees: un liberal complet, entusiasta del progrés i un republicà federal i francmaçó. Havia conegut la Primera República i va lluitar contra els carlins. Durant el període de la Restauració va ser elegit diputat a Corts per Logronyo.

Aquesta procedència materna, de profundes conviccions religioses, determinava que Gonçal Castelló parlés amb ella en castellà, cosa que implicava també fer-ho en la resta de la família, sobretot, amb els germans. En canvi, amb el pare, de tendència més liberal, sempre parlava en valencià. Aquest, el va influenciar notablement en els primers anys. Igualment, durant la infantesa, les vivències en el veïnat i en el poble de Gandia foren en valencià. Després, però, en viure a la capital valenciana, quant tota la família va haver de traslladar-se perquè el seu germà major, Pepe Castelló, pogués començar a estudiar la carrera de Dret, i pel fet d'anar a un col·legi de frares a estudiar el batxillerat, i més endavant a la universitat, la seua instrucció i formació cultural foren completament castellanescs.

A València, una vegada instal·lats definitivament, va entrar al col·legi dels Hermanos Maristas, del passeig de l'Albereda. Allí els preparaven per a ingressar a l'Institut de Sant Pau del carrer de Guillem de Castro, i fer el batxillerat. Això va succeir el 1924, on obtindria, pel Pla d'Estudis Callejo, el títol de batxiller elemental, i després, el de batxiller universitari (especialitat de Lletres).

Com el mateix Castelló recorda en les seues memòries, quant als

«dubtes i preocupacions religioses»,

ja s'encarregaren el pare i el germà, un republicà d'esquerres, afiliat a Izquierda Republicana, de reorientar-lo. Bàsicament, amb les xerrades que li feien i els llibres que va començar a llegir, cosa que el va convertir poc a poc

«en un jovenet amb les idees modernes, d'acord amb les d'aquells anys decisius del segle xx».

La formació cultural i literària del jove Gonçal Castelló fou castellana, com gairebé tots els valencians de la seua època. Fet i fet, la literatura en català era pràcticament desconeguda. Les primeres lectures de jovenet, com recordava en una entrevista que li feren el 1994 per a la revista mallorquina *El Mirall* (70: 62-67),

«foren d'autors castellans o traduccions fetes en el mateix idioma»,

fora de les que, segons apunta, havia llegit directament de l'anglès o francès. Uns dels autors que més van influir en l'advocat i escriptor gandià foren Vicent Blasco Ibáñez i Pío Baroja (a aquest darrer el coneixeria després mentre vivia a Madrid); però també llegia a Pérez Galdós, Azorín, Gabriel Miró, Valle-Inclán i tota la novel·la francesa més clàssica del segle XIX: Flaubert, Balzac, Zola... Recordava, en aquella entrevista, que el va marcar també molt la narrativa russa traduïda al castellà els anys 20 de la col·lecció universal d'Espasa Calpe: Tolstoi, Dostoievski, Fedin, Sològuib, Gorki...

Va ingressar a la Universitat de València el curs 1929-30 i es matriculà a la Facultat de Dret i, més tard, en Filosofia i Lletres. Estem en el dies de les acaballes de la Dictadura del general Primo de Rivera, uns temps de gran agitació política i social i de vagues del moviment estudiantil. S'estan fundant i organitzant les associacions professionals d'estudiants i escolars (les APE), i Gonçal Castelló participà activament en la creació el 1930 de la Federació Universitària Escolar¹. Aquesta agrupació fou una de les associacions més destacades del panorama estudiantil uni-

1 La FUE de València, segons Mancebo (2007: 109), «va tenir un gran protagonisme dins de la Unión Federal de Estudiantes i en col·laboració amb la Federació Nacional d'Estudiants de Catalunya».

versitari estatal a favor de la modernització i la secularització de la institució i de l'ensenyança, en general, i de la democratització de la vida universitària —i extrauniversitària— contra la Dictadura primoriverista. Serà també en aquesta època quan conegué a la seua primera muller, Pilar Soler, destacada dirigent comunista uns anys després.

A la Universitat, en el primer curs, intervingué en la creació de la Associació de Dret i tingué un càrrec a la directiva. El curs 1930-31 s'inicià amb protestes i avalots a la Universitat, seguides de vagues d'estudiants. Ben prompte, s'afiliaria a les Juventudes Comunistas, del PCE, i fou convocat per anar a Jaca, on s'havia d'engegar el moviment revolucionari de Fermín Galán i García Hernández, militars revoltats contra la monarquia. Problemes de darrera hora i per falta de coordinació van fer que la gent de València es quedés esperant els autobusos i no participaren.

Uns mesos després, caigué Primo de Rivera i a la Dictadura seguí l'anomenada «dictablanda» del general Berenguer. Més endavant, amb les eleccions municipals del 1931 es proclamà la República democràtica. S'encetà així una època excepcional de canvis en tots els terrenys. La Unión Federal de Estudiantes Hispanos, la FUE, organitzà en novembre de 1931 un congrés extraordinari, al qual assisteix Gonçal Castelló, entre d'altres valencians universitaris, com Manuel Martínez Iborra, Manuel Sanchis Guarnier, Josep Llavador, o Lluís Llana. Arran d'aquest congrés es va aprofundir en la divisió estudiantil entre els anomenats «reformistes» i els «revolucionaris». Aquests darrers formaren els Bloques Escolares de Oposición Revolucionària, als que s'agregà Castelló.²

2 Sobre l'assistència al congrés dels estudiants de les distintes facultats valencianes remet al llistat que ofereix Mancebo (1994: 160-162).

Més endavant, Gonçal Castelló (1979: 160), en una novel·la testimonial que va escriure sobre la primera repressió al País Valencià, però on recordava fets viscuts de la universitat, explicava així alguna de les raons que empentaven els estudiants i universitaris a eixir al carrer i manifestar-se:

«A la Universitat tots érem republicans, tan sols hi havia uns pocs reaccionaris de dreta capitanejats per l'actual cap de Falange, Rincón d'Arellano, que aleshores es declarava "Albiñanista". La dreta, també tenia uns pocs partidaris entre els elements universitaris, però no es manifestava gaire; tímidament havia sorgit abans, un any abans de caure Primo de Rivera, quan la lluita entre obrers i estudiants per la qüestió "dels gorros". En realitat, jo, com que estudiava encara batxillerat, aquest assumpte no el vaig tocar de prop, però sembla que el General dictador, com tots els autoritaris, volia uniformar els universitaris; tots els poders personals tenen deliri per convertir el país en una immensa caserna, i aquest no era diferent. Implantà obligatòriament l'ús del barret blau marí, tipus terç, amb borleta i uns galonets amb els colors de cada facultat; medicina, groc; dret, vermell, etc. Això donà lloc que durant les passejades que es feien cada vesprada per la baixada de San Francesc, carrer Ruzafa, i plaça Castelar, s'entaulassen unes escaramusses entre joves obrers i estudiants que varen adquirir un to polític molt clar».

Sobre el caràcter apolític de la FUE, Gonçal Castelló va dir:

«La FUE [...] era una entitat apolítica, però tots els partits d'aleshores volien controlar-la. El PSOE. hi tenia els seus peons. Ruiz Mendoza, Ernesto Giménez, Cerezo i altres. Les Joventuts Comunistes també hi tenia una forta implantació; formaven una fracció molt activa que per la seua iniciativa creà el BEOR (Bloque Estudi-

antil de Oposición Revolucionaria). L'objectiu dels comunistes era de polititzar la FUE, declarant-la antifeixista. És indubtable que la FUE fou un organisme que pel seu caràcter democràtic influí molt en la ideologia dels estudiants de l'època».³

D'altre costat, a la universitat, es dona el fet de la consolidació dels primers nuclis valencianistes, encapçalats per Emili Gómez Nadal, Francesc Carreres i de Calatayud o Manuel Sanchis Guarnier, entre d'altres, que saberen lligar l'esperit obert i les idees republicanes del moment per fer una tasca nacionalitària molt notable, com ha quedat palesat en el llibre de Santi Vallés sobre la revista *Acció Valenciana* (1930-1931), d'Acció Cultural Valenciana. Per aquest autor (2008: 51):

«Pel que fa a les divergències o elements amb els quals ACV no es trobava massa identificada amb la FUE, la principal era la concepció sobre la defensa del sentiment identitari, un objectiu que per a la FUE no tenia un caràcter prioritari».

Fet i fet, el problema del nacionalisme va atreure a certs membres de la FUE per factors culturals i històrics més que de classe. No obstant això, el fet que ambdues organitzacions, la FUE i ACV, compartiren elements comuns de pensament i acció, especialment aquells referits a la modernització de la universitat, o a la culturalització de la ciutadania, va fer que alguns membres introduïren també en aquesta organització la defensa, o, com a mínim, la reflexió al voltant del fet nacional valencià o la valencianització de la universitat (vegeu, per exemple, *Acció Valenciana* 15, p.1).

3 Gonçal Castelló (2000): «La FUE i els altres», *FUE. Órgano de la Federación Universitaria Escolar*. (Número especial). València: Universitat de València.

Tanmateix, Castelló recorda (2010: 106):

«Jo, aleshores, encara no havia arribat a entreveure el camí dels nacionalismes ni a assabentar-me'n; em semblava que les posicions verament avançades i revolucionàries estaven bàsicament dins del marxisme radical que es practicava dins dels partits comunistes. Fet i fet, tot allò del valencianisme em semblava una cosa vella i arnada de la gent de Lo Rat Penat, pròpia dels petits burgesos».

Per copsar la realitat de la qualitat minoritària d'aquest nucli, Gonçal Castelló, en una entrevista que li feren a la revista *Per Catalunya* (6, 1978), del Front Nacional de Catalunya, afirmava:

«La consciència nacional, a la Universitat, no existia. Nosaltres miràvem amb molt d'entusiasme el moviment de la Renaixença al Principat, però no el del País Valencià, perquè la seva entitat cultural era molt feble».

En aquest sentit, Castelló (2010: 517), matisa també, que en aquells temps universitaris dels inicis dels anys 30:

«La separació cultural entre els Països Catalans era gairebé total i completa. Els únics que seguien amb certa assiduitat els problemes culturals de Catalunya eren alguns de la gent de la Sala Blava, com els amics Gómez Nadal, Sanchis Guarner, Maximilià Thous i els del grup minoritari valencianista d'aquells anys.⁴ I si voleu, a tot estirar, també en el meu cas personal hi havia un interès

4 En la *Declaració Nacionalista Valenciana* per part d'Acció Cultural Valenciana, publicada a *Acció Valenciana* 24 (15 d'abril de 1931), els seus responsables advocaven obertament per un «Estat Valencià» confederat nacionalment amb la resta dels Països Catalans.

pels problemes polítics de Catalunya, encara que la meua simpatia i inclinacions en aquells anys joves estaven en el camp del que jo, aleshores, fervorosament, creia la lluita de classes dins del món comunista. Des de Catalunya ens arribaven a València els temes de les lluites polítiques revolucionàries, i llegíem *La Humanitat*, quan arribava, *L'Hora* o *La Batalla*».

2. EL MILITANT REPUBLICÀ, EL POLÍTIC COMUNISTA

«La utopia és el principi de tot progrés i el disseny d'un avenir».

Anatole France

És per tothom sabut que el republicanisme no és un corrent polític o ideològic homogeni, sinó que presenta múltiples aspectes. En general, segons Viroli (2003), idealment, s'inspiraria en la recerca d'un model social republicà basat en la *llibertat política*, és a dir «igualtat dels drets civils i polítics»; la *virtut civil*, entesa com «la saviesa que fa comprendre als ciutadans que el seu interès individual forma part del bé comú»; i el *patriotisme* (que no, a priori, «patrioterisme»), on la pàtria, és a dir, aquell espai lliure on es realitzen socialment els individus, els ciutadans, juga també un paper fonamental.

Als inicis del segle xx, fonamentalment arran de la Revolució Soviètica que va donar lloc a l'URSS, i les influències que el marxisme i el comunisme exerciren sobre la resta de nacions i estats, fou possible la politització d'un sector social ampli i l'esdeveniment de corrents socials i ideològics i moviments importants prò-republicans. Aquests fets capgirarien l'esdevenir de les mateixes societats, especialment pel paper que la cultura i alguns intel·lectuals del moment, de tarannà gramscian, hagueren de tenir, i que demanava, doncs, una major implicació d'aquests en la societat.

Durant el final dels anys 20 i els primers anys de la dècada dels 30, a València, com en altres llocs de l'Estat, la defensa del sistema republicà i d'allò que arribava de l'URSS, les teories marxistes de Marx i Engels, o les de Lenin i els seus continuadors, com a model de desenvolupament social, o el combat contra el feixisme —que, de fet, va crear una *cultura antifeixista*—, van ser unes constants i unes reivindicacions en la part de la població més activa i progressista. Aquesta cultura antifeixista, de tarannà comunista, socialista, anarquista i republicana, creà també una xarxa de relacions socials i una xarxa institucional que s'organitzà a partir d'un teixit de centres culturals i artístics, revistes, ateneus i biblioteques. Això és, una complexa sociabilitat mitjançant la qual es vehiculitzaren els missatges que contenien la pròpia pràctica ideològica i cultural.

Per aquella època, segons conta Gonçal Castelló en l'entrevista susdita de 1994, a la revista *El Mirall*, ja encetada la República, començà a llegir els llibres, especialment, de l'editorial Cénit, que publicava i traduïa les novetats revolucionàries russes. D'aquestes, destacaven *Cemento*, de Fiódor Gladkov, i *El Don apacible*, de Mikhaïl Xólokhov; obres de Gorki o alguna autobiografia, com la de Lev Trotski, o el llibre *Memorias de un terrorista*, de Boris Savinkov (amb traducció directa del rus d'Andreu Nin). Aquesta editorial, que en el breu trajecte de la seua existència (1928-1936) va publicar més de 200 títols, disposava d'algunes col·leccions («Crítica social», «Las realidades del capitalismo», «Biblioteca Carlos Marx», «Obras completas de Máximo Gorki», «Cursos de iniciación marxista»...) que influïren notablement en els joves progressistes dels anys 30. Gonzalo Santonja (1983: 138-139), ha distingit tres etapes en la vida d'aquesta editorial: una primera, caracteritzada per difondre literatura antibel·licista i

revolucionària, majoritàriament difosa des d'Alemanya i l'URSS; una segona, a partir de 1932, on el seu catàleg reflecteix un increment considerable de publicacions teòriques sobre les qüestions marxistes; i una tercera que va centrar-se en determinades biografies i autobiografies, així com al voltant dels postulats bàsics marxistes. També va promoure i publicar obres, en aquesta direcció, d'autors joves espanyols, com Ramon J. Sender o César Vallejo.

El mateix Castelló (2010: 136), en les memòries que ens ha deixat va escriure:

«[...] Havia arribat al socialisme marxista radical pel camí de les lectures. Però en el meu cas no havia estat el determinisme econòmic el que m'havia motivat i que em portaria ara a creure en la justícia social pel camí de l'emancipació de la classe obrera. Jo no era un obrer oprimat, jo no em sentia un explotat: jo era el fill d'un burgès amb una educació burgesa, i el meu interès de classe, el meu deure social, hauria d'haver estat al costat del capitalisme i dels capitalistes. No hi hauria d'haver, doncs, cap raó perquè esdevingués un comunista.

Aquí, al meu entendre, fallava la teoria de Marx, perquè hi havia també fills de proletaris que triaven el camí del capitalisme: en tenia exemples ben a prop. És força conegut el cas, durant els dies del franquisme, d'un company meu d'universitat, Alfredo Sánchez Bella, fill d'un paleta que, malgrat que fou educat en un col·legi de Burjassot, esdevingué un carca empedreït, un falangista que arribà a ser, ni més ni menys, ministre del règim.

Havia llegit, doncs, Lenin, Trotski, Bukharin i tot un grapat de llibres i fullets d'autors comunistes russos. Comprénia el procés dialèctic de la història i estava ple i amarat de les teories polítiques sobre

l'Estat, la revolució i l'imperialisme com a darrera etapa del capitalisme. Pel que respecta a l'aspecte de les teories econòmiques, m'havia informat dels fonaments d'allò que restà escrit en una de les obres cabdals de Marx, *El capital* [...]. En realitat, el qui em va afirmar en el socialisme científic va ser Friedrich Engels amb la seua admirable obra *Anti-Dühring*, és a dir, *La revolució de la ciència del senyor Eugen Dühring*, obra de 1878 coneguda popularment amb aquell altre nom, ja que reflexionava i criticava els postulats d'aquell autor que discrepava del marxisme».

Al País Valencià, com a la resta de l'Estat espanyol, una classe, especialment la treballadora, farta de la monarquia i del règim sociopolític del moment, i de l'explotació a què era sotmesa (a tots els nivells), coparticipava d'aquesta simpatia que generà la revolució bolxevic. Aquest aspecte incidiria molt especialment en la joventut estudiantil comunista del moment, que, com ja s'ha apuntat, a través de la FUE, on va participar tan activament Gonçal Castelló, va impulsar tant per l'adveniment de la República, com per la mobilització popular. Algunes d'aquestes experiències i vivències de l'autor, i d'aquells ambients estudiantils de tertúlies han quedat ben retratades en algunes de les novel·les que va escriure, sobretot, en *La clau d'un temps* (1982) i *València dins la tempesta* (1987).

Gonçal Castelló, en una entrevista que li va fer Gerard Cort el 2002 (*Revista del Centre de Lectura de Reus* 4: 35), l'última que li feren, afirmava respecte el PCE que

«aleshores era l'única formació amb una postura en contra de la dictadura i la situació social».

En les memòries, Castelló (2010: 114), comenta també els seus inicis en els primers nuclis comunistes:

«Amb Juan Serrano Pons vàrem ser molt amics; ell estudiava Medicina i érem de la mateixa edat; era originari de Dénia i el seu pare era un republicà conegut. Ens coneixíem de la FUE i un dia em va donar una insígnia russa dels *komsomols*, les joventuts comunistes russes; i més tard em proposà ingressar en les del PCE. Jo ja llegia una revista catalana, *L'Hora*, i el setmanari *La Batalla*. Després de pensar-m'ho un parell de dies, finalment hi vaig ingressar.

Els comunistes a València, en aquella època dels anys 30, érem un grupuscle, sense cap influència entre els obrers; fet i fet, em vaig trobar que entre les joventuts del PCE no n'hi havia ni un, tots érem estudiants. Les reunions es feien molt conspiratives, i tot tenia un caire romàntic i perillós. Allí vaig relacionar-me amb Josep Carabajosa, Gregorio Vilatela, José Antonio Dols, Alfons Tortosa, tots ells estudiants de Medicina —sembla que en aquella facultat hi havia més ambient revolucionari—; també n'hi havia de Magisteri, com els germans Àngel i Josep Antoni Uribes Moreno [...].

Albert Forment (1997: 82), referint-se a Josep Renau, amic i company de Gonçal Castelló, el fotomuntador valencià que volia que el definiren no com a «pintor comunista», sinó com a «un comunista que pintava», comenta:

«Tot i que ara sembla estrany i àdhuc atípic, el transvassament ideològic de la concepció antiestalinista i de l'anarquisme a la fèrria disciplina comunista, a l'Espanya de la primeria dels trenta, era una cosa bastant comuna, almenys dins de les files comunistes».

Josep Renau ho conta personalment (Forment, 1997: 82):

«Creo que poco antes o poco después de la proclamación de la segunda República Española el Partido Comunista de Valencia sacó la cabeza a una semiilegalidad de hecho en la Universidad, entre los estudiantes de la F.U.E. Y a través de éstos pedí el ingreso en las Juventudes Comunistas».⁵

Formen part d'aquests nuclis universitaris i comunistes, dels més propers a Gonçal Castelló, entre d'altres, a més dels esmenats, com Àngel Gaos, Antonio Deltoro, o Josep Renau, el germà d'aquest, Juanino Renau,⁶ Bernat Clariana, Alfonso Tortosa Palau, Alejandra Soler,⁷ els germans Manuel i Amalia Martínez Iborra, Pascual Pla y Beltrán, Vicente Sánchez Estevan, Josep Escrig, Salvador Chardí Rússies, Manuel Garcia Balari, Vicent Talens Singra o els germans Àngel i José Antonio Uribes Moreno.

Es vivien temps convulsos en l'aspecte social i polític, dins d'una Europa que caminava cap a una guerra. A final de 1932 va participar en la creació de la Unió d'Escriptors i Artistes Proletari—associació, però, no tota ella de caire comunista—, a semblança de la l'Association des Écrivains et Artistes Révolutionnaires, fundada a París a principi del mateix any i dirigida, entre d'altres, per Paul Vaillant-Couturier, Louis Aragon, o André Breton. El 1933,

5 J. Renau (1977): *Notas al margen de* Nueva Cultura. Liechtenstein: Topos Verlag Ag, Vaduz, p. 16.

6 Aquests ambients universitaris i comunistes, i els personatges que els protagonitzaren, són també descrits per Juanino Renau en el seu llibre de memòries *Pasos y Sombras. Autopsia* (1953), publicades a Mèxic, de les quals se n'ha fet ara (2011) una reedició, amb un estudi introductori previ de Rosa Martínez Montón.

7 La Universitat de València ha publicat el 2009 una segona edició del llibre de les seues memòries (la primera era de 2005), *La vida es un río caudaloso con peligrosos rápidos. Al final de todo... sigo comunista*, on es detallen també fets i noms d'aquests primers nuclis universitaris i comunistes.

per indicació del seu amic Josep Renau, i vivint a París, visita Louis Aragon i aquest li donà els estatuts de l'AEAR. Aquests papers són traduïts i la base de la UEAP,⁸ on treballa i s'organitza junt a d'altres, com el mateix Josep Renau, Emili Gómez Nadal, Àngel Gaos, Manolita Ballester, José Bueno, Max Aub, Bernat Clariana, Joan Serrano o Rafael Pérez Contel.

En aquest context de bonança cultural i educativa pel que fa a les propostes oficials republicanes, el «segon ensenyament» és impulsat per les autoritats de la República. Es creen nous instituts i com que feien falta professors, Gonçal Castelló, amb la presentació de certificats d'estudis de les facultats de Dret, Filosofia i Lletres de València i de la Universitat de la Sorbona de París, és nomenat el 1933 professor de francès a l'Institut de Cervera del Río Alhama, a la Rioja, i després a Felanitx, en el curs 1934-35.

L'escriptor mallorquí Miquel López Crespí (2003: 1 i 2) ha destacat com Gonçal Castelló, a Mallorca,

«estableix contacte amb els sectors republicans i socialistes del moment»,

especialment amb Andreu Crespí Salom,

«polític, pedagog i científic, històric membre del comitè de l'organització socialista de Palma i de l'executiva de la Federació Socialista Balear».

8 Per a un llistat més complet de l'associació i alguns apunts més respecte la mateixa o com es va formar, remet a *Forment* (1997: n. 33, 99-100) i a Castelló (2010: 21, 168).

Efectivament, en l'entrevista esmentada més amunt que li va fer l'escriptor mallorquí el 1994 (*El Mirall* 70), Gonçal Castelló recordava així aquests moments:

«L'any [el curs escolar] 1934-35 vaig viure a Mallorca, a Felanitx, on vaig fer un bon grapat d'amics. Junts fundàrem el Centre d'Esquerres. Molts d'ells varen ser afusellats per la brutalitat franquista. Recorde carinyosament el meu bon amic, fa pocs anys mort, Andreu Crespí, el qual fou el meu mestre en catalanisme. Jo, que vaig arribar parlant el meu valencià, a les poques setmanes ja salava, i Crespí em va fer adonar de la unitat del que en deia "la Catalunya gran", avui entès com Països Catalans».

Aquest fet determinaria també la introducció de Gonçal Castelló en la lectura d'alguns autors catalans. En l'entrevista susdita, Castelló comentava:

«Referent als autors catalans, el primer que vaig llegir fou Rusiñol, l'any 1934, a Mallorca, *L'illa de la calma* [...]. Després, comencí a comprar llibres catalans, [...] d'en Jordi Sebastià Arbó, *Camins de nit*, Narcís Oller, Víctor Català, Prudenci Bertrana [...]».

Va intervenir també després (Castelló, 1973: 142; Castelló, 2010: 168), el 1935, en la fundació i edició de la revista, de tirada mensual, *Nueva Cultura*,⁹ una revista d'«informació, crítica i orientació

9 Segons apunta Aznar (2007a: 50), cal distingir les dues etapes de la revista *Nueva Cultura*: la primera, encetada el 1935, abans de la guerra, doncs, i l'altra, al llarg del 1937, que va reaparèixer i funcionar «com òrgan oficial de l'AIDCV i amb la mateixa voluntat de ser l'òrgan d'expressió del Front Popular, de la intel·lectualitat antifeixista valenciana i espanyola». D'altre costat, per conèixer millor l'ambient i la gestació de la revista, i alguns trets ideològics, remet a Josep Renau (1977): *Notas al mar-*

intel·lectual» (com resava el subtítol), que va destacar, com apunta el principal impulsor, Josep Renau (1978: 82), per la seua militància antifeixista, tant ideològica com cultural,

«per tal com això constituïa la premissa fonamental de tota lluita per una nova cultura, o per la cultura a seques».

I que, a més, en la segona etapa de la revista, va prestar molt més atenció al valencianisme cultural i polític, perquè s'integraren en la unitària i frontpopular Aliança d'Intel·lectuals per a la Defensa de la Cultura, amb la finalitat de combatre el feixisme, més «local», però també l'europeu, i per conscienciar la població d'actuar a favor de la república constituïda.

Gonçal Castelló, en la ressenya del llibre de Miquel Forteza, *Els descendents dels jueus conversos de Mallorca*,¹⁰ recorda com a través del consell d'Andreu Crespí va llegir *La fe triunfante*, del jesuïta Francisco Garau, i com a *Nueva Cultura* va aparèixer un escrit seu, on feia un paral·lelisme entre els suplicis descrits pel pare Garau i les execucions a destral dels botxins nazis a Alemanya.

No oblidem ara, tampoc, que l'AIDC va ser la impulsora el 1937, durant la guerra, del 2n Congrés Internacional d'Escriptors per a la Defensa de la Cultura, que es va fer a València (el primer, es va fer el 1935 a París) i que més enllà de les crides a combatre

gen de Nueva Cultura (vegeu nota 5) o al llibre de Josep Renau (1978): *La batalla per una nova cultura*. València: Eliseu Climent editor, p. 58-111.

10 El llibre fou publicat el 1970 en la col·lecció «Raixa» de l'editorial Moll. La ressenya de Castelló fou publicada en el núm. 19 (de maig de 1971) de la revista *Gorg*.

el feixisme, i l'anàlisi del paper dels escriptors i artistes en la societat, fou també una plataforma que va permetre escoltar veus en defensa de la llibertat dels pobles i de les nacions sense estat. Pague la pena ara recordar les paraules de Carles Salvador (que junt a Bernat Artola, Ricard Blasco, Adolf Pizcueta i Enric Navarro formaven la delegació valenciana) en aquest Congrés (Aznar, 2007b: 95):

«Defensant la cultura particular, peculiar de cada poble —i encara més, de les petites nacionalitats oprimides—, és com es pot arribar a defensar la cultura general, universal.»

Castelló va exercir a l'institut de Felanitx dos cursos i davant de les eleccions de febrer de 1936, demanà l'excedència i es va trobar a Madrid l'estiu d'aquell any, on estava preparant unes oposicions a la carrera consular. Es va incorporar al comitè regional del PCE a València, per ordre del seu cap i conegut, José Antonio Uribes, i va tenir també la responsabilitat de coordinar el moviment dels intel·lectuals de l'UEAP i la revista *Nueva Cultura*. A la seua tornada de Mallorca, la relació i l'apropament amb els companys valencianistes, alguns dels quals estaven clarament dins dels paràmetres de l'incipient nacionalisme català a València, sobretot, Emili Gómez Nadal, Ricard Blasco, Maximilià Thous, Josep Llavador, Francesc Carreres i de Calatayud o Manuel Sanchis Guarner, ja eren ja per a Castelló una qüestió molt important.

En aquells dies, recorda Castelló en les memòries (2010: 198-199), s'incorporà a *Nueva Cultura* un grup de valencianistes encapçalats per Emili Gómez Nadal, professor de la Universitat de València que aleshores estava molt a prop dels comunistes i de les teories marxistes, a qui ja coneixia de les classes universitàri-

es d'Història que impartí a la Facultat de Filosofia. Fet i fet, en el manifest de les eleccions que publicaren en febrer de 1936, els responsables de la revista palesen obertament la crítica a l'estat i el manteniment coercitiu i opressor de les «minories nacionals».¹¹

Malgrat tot, i segons una carta que Gómez Nadal va enviar a l'historiador Alfons Cucó el 1968, el valencianisme d'aleshores mai va tenir uns trets clarament marxistes, fora d'alguns textos que ell mateix va escriure a *Nueva Cultura*.¹² Fins i tot, es podria debatre si hi ha hagut o no una teorització sobre el nacionalisme per part dels marxistes i els seus seguidors.

Cal, però, tindre en compte que fou ja Marx, en el *Manifest del Partit Comunista* (1848), que en la seua teorització sobre la lluita de classes i l'explotació de la classe obrera per les classes dirigents, l'explotació de l'home per l'home, qui va dirigir les mirades envers l'explotació de les nacions per l'Estat:

«En la mesura en què s'aboleix l'explotació d'un individu per l'altre, s'aboleix també l'explotació d'una nació per l'altra»;¹³

Qüestió, la nacional, que, d'una manera o altra, els seus seguidors, amb les contradiccions manifestes i punts de vista diversos, tractarien, si més no, en el cas de les nacions oprimides, de teoritzar i solucionar. En efecte, Lenin, en les *Notes crítiques sobre*

11 *Nueva Cultura*, núm. 10 bis, Febrer de 1936.

12 Carta (núm. 111) d'Emili Gómez Nadal a Alfons Cucó, París, 4-VII-1968. Dins: *Llengua i política, cultura i nació*. Edició, introducció i notes a càrrec d'Alfons Cucó i Santi Cortès. València: 3 i 4, 1997, p. 319.

13 Utilitze ací l'edició de 1977 que va publicar edicions La Magrana i que va traduir Jordi Moners i Sinyol, i revisada per Manuel Sacristán.

la qüestió nacional, o en *El dret d'autodeterminació de les nacions*, diu que els moviments de minoria nacional tenen encara un paper «revolucionari» i el dret a ser «estats nacionals».

De totes maneres, a partir d'aquests escrits i idees, considerem que Marx i Engels no exposaren directament una teoria sobre els problemes nacionals, sinó sobre el tipus d'estat a combatre i destruir en una futura revolució.

Amb tot, el comunisme de tarannà stalinista, que definia la nació com una «comunitat de cultura»¹⁴ —així no confonia nació i estat nacional, o «comunitat nacional» i «comunitat estatal»—¹⁵ que van viure alguns intel·lectuals valencians dels anys 30 ací, és el que van acceptar. I podríem intuir que el fet nacional comportaria una conjunció social, on les relacions de classe es trobarien molt més diàfanes, pel fet d'aglutinar l'espai territorial a l'humà dins d'unes relacions culturals més a l'abast. I, per tant, més fàcils per controlar per part del grup dirigent del proletariat en què pensaven convertir-se els marxistes. Potser, i ho plantege com a hipòtesi, en la línia d'estudi apuntada també per Ferriol (1984), el desig de no allunyar-se gaire de l'exemple soviètic serà un fre per al desenvolupament d'una teoria pròpia sobre el fet nacional valencià (i català).

En aquest sentit, en unes cartes que s'intercanviaren Ángel Gaos i Gonçal Castelló en els primers mesos de 1988, arran del retroba-

14 Stalin [1928]: *El marxismo y la cuestión nacional*. Barcelona: Anagrama («Debates»), 1977, p. 40. Utilitze ací l'edició i traducció feta a partir de l'edició de 1958 d'Ediciones Progreso, Moscú.

15 *Op. cit.*, p. 37.

ment dels dos amics en la celebració dels 50 anys del 2n Congrés Internacional d'Escriptors per a la Defensa de la Cultura celebrat a València el 1937, i arran del discurs que Gonçal Castelló va fer en aquell auditori, l'autor gandià manifestava que el seu nacionalisme, i els trets que l'identifiquen (història, llengua, cultura i economia comunes),

«responia a la definició d'una comunitat dins dels trets essencials formulats per Stalin en la seua definició de Nació en el llibre *El marxisme i la qüestió nacional*».

Cal dir també que en desembre de 1935, Gómez Nadal publicava en *Nueva Cultura* sengles articles en català: era la primera vegada que es plantejava entre els responsables de la revista el tema de la unitat de la cultura i la llengua catalana. O que comencen a formular-se o teoritzar sobre certes relacions dels pobles de l'estat més igualitàries i lliures, fent menció especial també a les relacions amb la resta de territoris de parla catalana. En un d'aquests articles, «Cop d'ull sobre una minoria nacional», Gómez Nadal escrivia:

«De cara al Sol de llevant, i sobre les costes de la Mediterrània, Alger de Sardenya, les illes Balears, el País Valencià, la Catalunya aragonesa, Andorra, Catalunya i el Rosselló, acoblen sis milions d'éssers humans que parlen una sola llengua i clamen per la cultura que sigui la plasmació de la seva espiritualitat en creixença i que a l'ensem estigui colmada d'una rессò d'humanitat que l'hi permeti unir-se a tots els pobles de l'ample món que treballen per una nova forma de vida».¹⁶

16 *Nueva Cultura*, núm. 9, desembre de 1935, p. 16.

Cal insistir, pel que fa a aquest aspecte de «valencianització», que no serà fins ben bé entrada la dècada dels 30 quan constataríem una major presa de consciència cultural i política, un poc més generalitzada i unitària entre els valencianistes, per afrontar millor els reptes socials i polítics plantejats. També, l'existència de posicions més favorables envers la resta dels països de parla catalana i la unió cultural, fins i tot, en algun cas, amb intencions d'unió política (si més no, iberització o confederació dels pobles de l'Estat; en alguns altres casos, sobiranisme compartit).

Recapitulant, el republicanisme va obrir les portes decididament no sols a la democratització radical o a la modernització de la vida pública, sinó també a la mateixa concepció de l'Estat que, en tot moment, continuava negant d'altres realitats nacionals, si més no, políticament. Un món, el del valencianisme polític, que Cucó (1999 [1971]) tan bé ha retratat, i que en la segona edició del seu llibre (Cucó, 1999: 21) palesava les dificultats del moviment en aquelles dècades per reeixir-se'n en un marc europeu, encetat ja feia temps, prou més favorable als estats nació i on el País Valencià ja entrava en clau espanyola. Fet i fet, remarcuem, com unes dècades després passaria també (Burguera, 1991: 39), que ni els dirigents estatals ni

«els representants locals, els membres de l'oligarquia valenciana» es van veure gaire amenaçats.

Emili Gómez Nadal, en una conferència pronunciada a Barcelona (*El Camí*, 13 de maig de 1933),¹⁷ «Nacionalisme universitari»,

17 Hem d'agrair a Arnau González que ens facilitara la documentació i la informació pertinent. Més detalls poden trobar-se també al llibre seu citat en l'apartat de la

manifestava el començament de l'obertura de les expectatives nacionals pel que feia als valencianistes més conscienciats:

«Perquè el nostre moviment valencianista, si en l'aspecte estrictament polític o administratiu troba la seua finalitat d'acció dins dels límits estrictes del País Valencià, al seu aspecte de recobriment espiritual ha de dur la seua atenció i el seu entusiasme de tots els països on el nostre idioma i les seues possibilitats culturals hi són vius».

Uns dies després, també a Barcelona, va pronunciar una altra conferència titulada, «El ressorgir de València» (ressenyada com «Per la gran pàtria comuna», *La Publicitat*, 17 de maig de 1933):¹⁸

«Hom es proclama la República. Crisi de creixença en el valencianisme. La política general republicana ofega per uns moments les veus de la Pàtria irredempta. Ve, però, la generació de 1932, madura, francament valencianista, nacionalment integradora, amb un òrgan líder: *El Camí*, i que adjunta a les tres promocions de patriotes tot realitzant, amb la unitat sentimental i política, la unitat ortogràfica [...]: el valencianisme s'ha incorporat al moviment nacional català».

Tot plegat, un món «nou», i del qual no n'era desconegut Gonçal Castelló, que permetia també l'obertura del debat pel que fa al fet nacional, i que, malgrat les diferències ideològiques, havia permès ajuntar-se, sobretot, en temes de llengua i cultura.¹⁹

bibliografia.

18 Vegeu nota anterior.

19 Per conèixer millor aquests lligams, les idees defensades per aquests grups de valencianistes, i el fet nacional català dins del context valencianista, remet al treball de Pérez Moragon (1983): «El valencianisme i el fet dels Països Catalans (1930-1936)», *L'Espill* núm. 19, p. 57-82.

Aquestes confluències es plasmaren, gràcies a valencianistes com Miquel Duran, Adolf Pizcueta, Emili Gómez Nadal, Eduard Martínez Ferrando, Manuel Sanchis Guarner, Francesc Almela i Vives, Carles Salvador, Enric Soler i Godes, Enric Navarro i Borràs, Nicolau Primitiu Gómez i Serrano, Lluís Guarner... en revistes i treballs de tasca nacionalitzadora tan importants com *La República de les Lletres*,²⁰ o *El Camí*.²¹

En aquest sentit, Arnau González (2006: 359), que ha fet un excel·lent i recent treball de documentació al voltant del *pancatalanisme* dels anys 30, ha remarcat que

«la cultura [la llengua i la literatura] com a via complementària de la política es convertí en l'opció més factible per a relacionar-se i construir una identitat comuna».

Comptat i debatut, el republicanisme, com ha apuntat Girona (1986: 493), a grans trets, afavoreix

20 El subtítol de la revista era: *Quaderns de Literatura, Art i Política*. Es feren 8 números, entre 1934 i 1936. Hi ha una recent edició digital de la revista que ha produït en un CD Faximil Edicions Digitals (València, 2005). La revista era dirigida per Miquel Duran i proclamava que «les lletres i l'art no poden deslligar-se de la vida política d'un país», en un intent d'apropar-se al compromís d'altres intel·lectuals europeus del moment.

21 *El Camí* fou impulsat pel Centre d'Actuació Valencianista, i fou un setmanari independent on van col·laborar intel·lectuals i personatges destacats de la política del moment i de totes les ideologies. Era dirigit per Joaquim Reig i Rodríguez, autor del llibre *Concepte doctrinal del valencianisme*, de 1932 (vegeu bibliografia) i redactat per Adolf Pizcueta, Pasqual Asins, Francesc Caballero i Enric Navarro. Ricard Blasco (*Diario de Valencia*, 12 d'abril de 1981, p. 18-19) comenta que aquesta publicació va arribar a tenir 3.000 subscriptors i 134 números, des de març de 1932 a octubre de 1934.

«la identificació de la cultura amb el poble i l'elevació a la categoria d'arma d'emancipació social posada al servei d'aquest mateix poble»,

afavorint el valencianisme cultural i les manifestacions polítiques a què va arribar; però, sense deixar mai, com ha constatat el mateix Girona (2007: 105), de fer confluïr, especialment, una colla d'intel·lectuals i activistes de distintes procedències ideològiques, però que

«els costava arribar a tots els sectors socials, especialment als sectors obrers i populars».

De tot allò, Gonçal Castelló (1979: 89) comentava:

«Els homes del 31 ens han donat una forma de govern que obria totes les possibilitats d'avanç social, llibertat i cultura que mai no s'havien donat al país. La revolució democràtico-burguesa ha arribat en el moment que a Europa es planteja la línia divisòria d'un món d'edat mitjana, un anar enrera de la roda de la història, representada pels carnisers alemanys nazis o un esdevenidor de pau i llibertat per totes les forces democràtiques que, espere, s'agruparan al costat de la classe obrera de tot el món, vers el socialisme»

3. EL COMBATENT I L'EXILI INTERIOR

«Mai no és vençut un poble que té consciència de si mateix».

Joan Ballester

«El govern de Franco és bo amb nosaltres, es comporta paternalment; paternal, que ve de Paterna».

Gonçal Castelló

L'ideal que persisteix

Quan es produeix l'aixecament feixista i els militars se subleven, Gonçal Castelló, sense pensar-ho més, pujà amb un grup de milicians a la *Sierra* madrilenya. Després, en una baixada a la ciutat de Madrid, es trobà amb el diputat del PCE José Antonio Uribes que li fa la indicació de marxar a València on la situació no està encara aclarida, donat que els militars estan ficats a les casernes. Ja a València es va incorporar a les tasques del PCE i va formar part, en el Comitè Executiu Popular, de la subdelegació de milícies. El general Martínez-Monje el va nomenar cap provisional de la 22a Brigada Mixta, encara en formació, mentre espera l'arribada del seu cap definitiu, Francisco Galán. Ben prompte s'incorporà a la Brigada amb el grau de tinent ajudant del cap, i marxà al front de Terol, on combat durant 1937-1938, passant per totes les incidències de la guerra fins a intervenir en la defensa de València. Manà una companyia i per mèrits de guerra arribà al grau de comandant (major) de l'Exèrcit Republicà.

Posteriorment a la caiguda de Terol, el 1938, va assistir a un curs d'oficials d'Estat Major, de tres mesos, a Barcelona, i en finalitzar trià anar a la zona central i el nomenaren Cap d'Estat Major de la divisió 54 del cos d'exèrcit A, on va intervenir al front de Llevant en la defensa de València.

Acabada la contesa bèl·lica, li arriben notícies que hi hauran vaixells a Alacant per fugir i cau en la trampa del port; va passar pel camp de presoners d'Albatera, des d'on va poder fugir fins arribar de nou a València.

Cal esmentar també que, a pocs dies d'estar amagat a València, enceta una nova tasca, en favor del Servei de Socors Roig Internacional, encomanada pel dirigent comunista Heriberto Quiñones, fugitiu també com ell. A Quiñones ja el coneixia de prou abans, atès que durant el 1932, havia treballat amb ell en la qüestió clandestina de la tasca antimilitar, on compartien la redacció d'un petit periòdic fet amb multicopista, *El Soldado Rojo*, que es repartia a les casernes. En el cas que parlàvem més amunt, ara es tractava d'arreglar les eixides dels fugitius dels camps de concentració.

Per aquest motiu, i per la participació en la guerra, fou pres i condemnat després a sis anys a la Model de València, on es dedicaria a perfeccionar el seu nivell d'estudis de dret i llengües (sobretot, l'alemany i l'anglès).

La guerra, la presó o l'exili, van significar el truncament i el desenvolupament normal de moltes de les expectatives teoritzades i creades. Mai sabrem prou què haguera pogut passar, o quins camins hagueren emprats sense els entrebancs històrics i tempo-

rals que va suposar un enfrontament bèl·lic d'aquestes característiques i al qual li va continuar un llarg període de repressió que va superar molt més del que ni els mateixos repressaliats hagueren pogut imaginar. Al cap i a la fi, la guerra va suposar la desaparició real i l'exili, interior i exterior, de molts dels intel·lectuals, polítics i activistes més significatius d'aquells moments. Una bona descripció de la repressió més immediata és el llibre *Sumaríssim d'urgència* (1979), que constitueix, tot plegat, les pàgines més colpidores de la València acabada de vèncer.

Posat en llibertat, el Tribunal Especial de Delitos de la Masonería i el Comunismo el desterrà a Madrid. Obligat a residir a la capital de l'Estat, trobà feina com a passant al despatx de l'advocat i jurista de Reus Antoni Pedrol Rius. A final de 1945 es va casar amb l'actriu Lola Gaos.

En un article a *Serra d'Or* (1995, núm. 427-428, p. 552-553), «Una calamitat per a tota la vida», Castelló remarcava com hagueren de suportar uns anys molt durs, especialment, per aquells que anaven amb les etiquetes de «rojos separatistas». El franquisme, diu Castelló,

«ens marcà a aquesta generació per a tota la vida».

Gonçal Castelló, desterrat a Madrid, ja des del primer dia d'arribar-hi, hagué de fer mans i mànigues per mirar de treballar on fora i sobreviure, dins dels camps professionals de l'advocacia i del món dels negocis i bancaris d'aquells primers anys del franquisme, sense perdre de vista la seua condició i ideologia republicana, comunista i valencianista. Fet i fet, vivint a Madrid, i cap allà el 1950, o abans, tenia una tertúlia d'amics comunistes valencians formada, bàsicament, pels metges Vicent Vives, Eduardo

Mangada Lahoz i Alfonso Tortosa. Per aquells anys va conèixer i va formar part també d'alguna tertúlia literària amb els escriptors i artistes (Buero Vallejo, Cela, Jorge Campos...), i que sovintejaven el Café Gijón. O amb directors i productors del món del cinema d'aquells anys (Ricard Muñoz Suay, Juan Antonio Bardem, Luís García Berlanga, Paco Canet...), que havien constituït l'UNINCI. Castelló, en les seues memòries (2010, p. 369), diu d'aquell lloc i d'aquelles tertúlies:

«El cafe Gijón va ser el centre intel·lectual i literari més important d'aquells anys. De vesprada hi anàvem una barreja de clients; per exemple, hi acudia el meu amic de València ja mencionat, Alfonso Tortosa Palau, que havia eixit recentment de la presó, que pontificava i discutia amb José Suárez Carreño, que havia guanyat el 1949 el Premi Nadal de Barcelona amb una novel·la que va ser molt celebrada, *Las últimas horas*. Més tard va obtenir un altre premi, aquesta vegada de teatre, el Lope de Vega. Eren de la mateixa tertúlia, però no simpatitzaven; ell era un antic cenetista una mica pedant, i Alfonso Tortosa, un comunista aferrissat. També freqüentava la reunió Eusebio Garcia Luengo, del qual ja vaig anotar el nom quan em referia a coneguts de València en els dies de l'UEAP i *Nueva Cultura*; però ara, ací a Madrid, es mantenia en un discret segon pla per por que li esmentaren el seu passat en temps de guerra [...]».

Paral·lelament, tot el que dècades després va suposar el ressorgiment del valencianisme polític i cultural, si bé en certa manera faria pensar en uns inicis des de zero, no fou així gràcies al pòsit que va deixar aquella gent durant aquell primer franquisme, a dins i a fora, com molt bé Castanyer (2003), fill del poeta valencià Angelí Castanyer i activista de la generació valencianista de Maximilià Thous, fundadors del Partit Valencianista d'Esquerra, ha

deixat constància també de com des de l'exili, interior i exterior, es va mantenir, amb molta dignitat, ben viva una flama per uns ideals irrenunciables. Dóna fe, per exemple, de com s'ho feren, per crear les Edicions Catalanes de París, l'objectiu fonamental de l'editorial era «l'edició dels llibres que la censura de la dictadura no deixava publicar» (Castanyer, 2003, p. 162) i que van fer arribar als demòcrates i resistents al règim dels Països Catalans.

Al País Valencià, els anys 40 i 50, significaren, sobretot, pel que fa al valencianisme, la pervivència de les males condicions per poder fer res, ni política que no fos aliada del règim, ni cultura controlada pel poder i pel nacionalisme espanyol. Ara bé, i resumint-ho amb Solves (2003: 60), si que cal considerar que hi ha un ambient intel·lectual i literari, valencianista, minoritari però apreciable, sinó més dels del punt de vista «qualitatiu» amb tertúlies literàries (Adlert, Casp, Fuster, Burguera...) i amb la consideració, molt estesa ja als anys 50, de

«la consideració del País Valencià com un fet nacional d'origen català».²²

Al mateix temps, com va apuntar Francesc Codonyer (Xavier Ferré, 2001: p. 35), fets com el marxisme, ha de quedar en segona pla per prioritzar la recuperació de la identitat cultural i política del País Valencià.²³

22 Per a conèixer millor el petit nucli de valencianistes que actuaren durant aquells anys, remet a la lectura del llibre de Faust Ripoll Domènech (2010): *Valencianistes en la postguerra. Estratègies de supervivència i de reproducció cultural (1939-1951)*. Catarroja: Afers, València, p. 63-136.

23 Carta de Francesc Codonyer a Xavier Ferré (València, 29 de juliol de 1989).

Un advocat en la «villa y corte». Un esclat a Gandia

A l'exili de Madrid, començant de zero, Gonçal Castelló va exercir l'advocacia, que va ser el mitjà per guanyar-se la vida. Fins el 1956 no li donaren el certificat de penals de no tindre ja responsabilitats. I el 1957 comença a exercir la professió d'advocat-procurador judicial, fins la jubilació, el 1982, que abandonà definitivament Madrid.

Com a procurador intervingué en nombroses ocasions davant del Tribunal d'Ordre Públic. Com ell mateix va recordar (*Valencia Semanal* 68: 39), va fer una gran tasca defensant moltíssims processats per delictes polítics. Castelló, segons conta en una entrevista que li feren a l'*Avui* (14 de novembre de 1998), fou qui va inaugurar el Tribunal d'Ordre Públic essent procurador: el primer sumari el va portar ell. Això era el 1963, data de començament del funcionament d'aquest nou tribunal i que va allargar-se fins el 1977. En aquest sentit, cal dir que, segons les dades que aporta Juan José del Àguila (2001: 441-445), Gonçal Castelló és el cinquè procurador que més va intervenir en judicis del TOP, amb més de 350 casos.

El paper que aquests advocats van tenir durant el llarg procés del franquisme, i defensant acusats del TOP i dels consells de guerra, i d'altres assumptes (multes, acomiadaments, «llestes negres»...) va ser d'una vàlua mai prou considerada, exceptuant comptadíssimes ocasions. Una d'aquestes excepcions, el valencià Alberto Garcia Esteve assenyalava (1998: 30) com el TOP s'ocupava bàsicament d'assumptes «de manifestacions, propaganda il·legal i associació il·lícita», que es va fer palès amb les detencions o caigudes de sindicats o grups polítics, especialment d'orientació comunista, socialista, anarquista o obrera i nacionalista, i d'as-

sociacions d'estudiants. Per exemple, les detencions de comunistes de la Ribera del Xúquer el 1962, un dels primers casos tractats; les detencions a València després de les manifestacions estudiantils de 1969; la caiguda de les joventuts socialistes d'Alcoi el 1971, o la del PCE M-L, a Elx, el 1973. Fet i fet, una ullada als expedients de l'arxiu d'Alberto Garcia Esteve d'aquells anys, on va intervenir com a procurador Gonçal Castelló, mostra, efectivament, aquells motius susdits pels quals es podia detenir als opositors al règim.²⁴

Un dels casos més emblemàtics d'aquest tribunal va ser el del comunista Julián Grimau, que fou detès el 1962 i afusellat el 1963. Uns anys després, quan encara vivia Franco, Gonçal Castelló va ser nomenat com a procurador de la vídua del dirigent comunista mort, Ángela Martínez, i amb l'advocat Amandino Rodríguez Armada presentarem davant del Consell Suprem de Justícia Militar un recurs de nul·litat de l'antic judici contra Grimau, per im procedència d'un dels acusadors, que després de demostrar-ho, no era ni tan sols advocat. Així i tot no es reeixiren.²⁵

En l'homenatge que si li va fer a l'advocat Alberto Garcia, Rafael

24 Consultes fetes en l'arxiu d'Alberto García Esteve, a la Fundació d'Estudis i Inicatives Sociolaborals de les Comissions Obreres del País Valencià (CCOO-FEIS), a València, entre els mesos de gener i abril de 2012. Per a més informació de casos concrets, remet al llibre de Carlos Fuertes Muñoz i José Alberto Gómez Roda, recentment publicat (2011), *El Tribunal de Orden Público en el País Valenciano*, un projecte d'investigació que conté també una sèrie d'entrevistes i testimonis amb alguns i algunes dels implicats directament (tant pel que fa al col·lectiu de víctimes o de detinguts, o com al del grup d'advocats i advocades).

25 Per a més informació del cas Grimau, i del TOP, en general, remet a un dels treballs pioners sobre aquest tribunal, de Juan José del Águila (2001). Vegeu la referència completa a la Bibliografia.

Pla López (1998: 88), un pres polític d'aquells anys, explica molt bé quina era la situació en aquells moments i la tasca d'aquests professionals:

«El sistema repressiu del franquisme pretenia, naturalment, la destrucció moral dels lluitadors per la democràcia. I així la lluita per la democràcia no es feia solament en les aules, en les fàbriques i en el carrer. Aquesta lluita continuava dins de cadascú de nosaltres, especialment quan quèiem en presó. I en eixa lluita comptàvem, clar, amb la solidaritat interna en les comunes de presoners, amb el moviment exterior de suport als presoners polítics i, de forma molt rellevant, amb el suport jurídic i moral dels nostres advocats, molt sovint el fil roig que ens lligava a l'exterior de la presó [...]. El paper dels nostres advocats, per tant, més enllà de la seua tasca jurídica, ha sigut essencial per al desenvolupament de la lluita per la democràcia».

De Madrid estant, i veient el centralisme anorreant imperant, Gonçal Castelló va començar a forjar el seu sentiment nacional, i gràcies a ell va ser fundada el 1969 la Colla Tirant lo Blanc. Segons un dels qui passaren freqüentment per allí, Francesc de Paula Burguera:²⁶

«La idea de Gonçal era reunir a un grup de residents a Madrid naturals dels Països Catalans. L'objectiu no era altre que reunir-nos a sopar de quan en quan —normalment un vegada al mes— per canviar impressions sobre els esdeveniments culturals i polítics que tenien lloc, tant al País Valencià, Catalunya i les Illes, com a Madrid».

26 Agraïsc la informació facilitada per carta datada el 7 de juny de 2007.

Així i tot, va ser un centre d'obligada visita i d'algun que altre fet destacat. Per exemple, sempre feien una sopar el 14 d'abril per commemorar la proclamació de la República:

«De vegades, quan algú connacional d'algun relleu, passava per Madrid, ja que el convidàvem a un dels sopars per tal que ens informara de com anaven les coses pel seu país. Recorde un viatge de Joan Fuster i Vicent Ventura que vingueren a Madrid cridats per Gonçal per amb motiu d'assistir a una exhibició de la pel·lícula valenciana *El fava de Ramonet*, que Ricard Blasco havia trobat».

Burguera aporta la llista següent entre els membres més destacats, d'oficis i professions molt diverses, de la colla —el mateix Gonçal Castelló, en una entrevista de 1971, apuntava que n'eren uns quaranta (*Gorg* 23: 31)—: Lluís Carandell, Tomás Llorens, Josep Melià, Ricard Zamorano (pintor), Julià García Candau, Andreu García de la Riva, Jordi García Candau, Vicent Llorca (bibliotecari del Senat), Josep Vicent Marqués, Josep Lluís Pellicer (funcionari del Banc d'Espanya), Luís García Berlanga, Ricard Blasco, Manuel Vicent, Jordi Bañó, Joan Genovés, Juan Antonio Blay (corresponsal de *Levante*), Josep Carles Clemente, Josep Maria Sanmartí (corresponsal de l'*Avui*) i Ramón Pi.

Paga la pena reproduir també ara les paraules d'un dels assistents habituals, el mallorquí Josep Melià, al pròleg del llibre de Castelló, *Viure a Madrid. Cròniques des de l'altiplà* (1973):

«Viure a Madrid, aleshores, es va convertir en una oportunitat. Inèdita per a tots els qui l'assumíem. Mai intentada de debò a nivell de la consciència activa dels Països Catalans. Fràgils, multiocupats, distrets per les nostres feines particulars, res no hauríem arribat a

fer, de veritat, sense el coratge civil i la capacitat organitzadora de Gonçal Castelló. Ell és per dret natural l'ànima de la colla Tirant lo Blanc, el gran manifasser, la curiositat sempre àvida i la resposta permanentment generosa i decidida».

El mateix Gonçal Castelló (*Gorg* 23: 31) explica perfectament el que pretenia (o pretenien) amb aquestes reunions:

«La idea que ens anima és, no cal dir-ho, continuar amb la penya i intentar reunir-hi tots aquells catalanoparlants que ací viuen i que tenen una preocupació artística i literària. Però, això sí, fugint de tot folklorisme, tan a l'ús dels anomenats centres regionals. La nostra preocupació és donar conèixer al castellà la nostra cultura, la nostra llengua, els nostres pobles. D'aquesta colla nasqué i després va desenrotllar magistralment Josep Melià, el seu llibre *Informe sobre la lengua catalana*, que tant d'èxit ha tingut, puix ja s'han esgotat dues edicions».

Viure a Madrid, doncs, va suposar per a Gonçal Castelló, d'entrada, i així ho reflecteix en algunes de les cròniques o articles en valencià (en aquest sentit, fou pioner) que va escriure des d'allí, especialment per al diari de la Safor *Ciudad* (recollits en part en *Viure a Madrid. Cròniques des de l'altiplà*), la confirmació del centralisme, a tots els nivells, inoperants i inhibidors del desenvolupament de les «perifèries», així com el començament i la persecució dels trets identitaris propis i contra les nacions sense estat.

Al mateix temps, arran de les seues freqüents estades a Gandia, Gonçal Castelló va participar del ressorgiment cultural de la capital de la Safor. A les seues memòries (2010: 538) recorda com en

«aquell trist ermot que era la Gandia dels anys 60»

va trobar una sèrie de gent que formaven un petit grup (Josep Camarena, Adelina Bataller, Josep Rausell o Joan Climent) que, poc a poc, anaren canviant el panorama cultural de Gandia i la comarca, que començà a dir-se, des d'aleshores, la Safor. Enric Ferrer Solivares resumia així l'efecte d'aquests canvis:

«Grups de joves universitaris de la comarca, institucions com l'Ateneu Juvenil de Gandia, el mestratge d'intel·lectuals de generacions anteriors com Gonçal Castelló, Josep Rausell, o el professor Iborra, l'impacte de la “nova cançó”, els aplecs nacionalistes, les noves llibreries, publicacions com *Ciudad i El tossal*, ... van configurant tota una xarxa subtil i alhora activa que a poc a poc promou o possibilita moltes vocacions literàries [...]. Entre nosaltres es produeix una significativa conjunció entre la protesta juvenil i el nacionalisme. Naixia així una nova generació que va rebre ben enjorn la designació de “generació del 70”, responsable en bona part de l'actual embranzida a la Safor.

Aquesta nova perspectiva literària ha creat un nou tipus d'escriptor més pròxim a la professionalització, amb formació universitària generalment, obert als corrents estètics i ideològics de l'àmbit europeu, menys localista i ben relacionat amb el conjunt de la literatura catalana actual». (*Antologia d'escriptors de la Safor*, II, p. 18 i següents).²⁷

27 Enric Sòria (1990): *30 anys de cultura literària a La Safor: 1959-1990*. València: Colomar, p. 48.

4. EL PERIODISTA CRÍTIC, EL PATRIOTA PROACTIU

«Va vèncer la realitat de la vida».

Juan Botella Asensi

Nosaltres, els valencians i la qüestió nacional

En el discurs que va fer Castelló (6-VI-1985) per agrair l'Estelada d'Or (compartida amb Tísner) que li va atorgar l'Associació Catalunya 2084, destacava especialment del llibre de Fuster, en referir-se al conegut «eximpli de la mata de jonc», de Ramon Muntaner,

«explicita de forma ben clara la necessitat de mantenir la unió per salvar-nos tots junts o afonar-nos tots».

A la mort de Gonçal Castelló, Josep-Lluís Carod-Rovira (*El Temps*, 11/17-II-2003) va fer veure l'«impacte» que va tenir aquesta obra de l'escriptor suecà en l'advocat i escriptor gandià i

«va confirmar la pròpia evolució intel·lectual i política»,

cosa que el va impulsar a conèixer-lo personalment. Efectivament, i gràcies al seus amics comuns Josep Rausell i Vicent Ventura, ho va poder fer; trobada que va significar una relació, des d'aleshores, contínua, amigable i plena de complicitats. La cor-

responsdència que mantingueren entre 1965 i 1991, el pròleg de Fuster al llibre de Castelló *Dia a dia dels Països Catalans* (1977), o el mateix article escrit per Castelló (*Lluita* 71, 1992: 9-11) a la mort de l'escriptor mostren el que diem. En aquell article, Gonçal Castelló, a més a més, afirmava:

«[...] i ara, en llegir aquest assaig de Fuster, arribava a ser "catalanista", un català de nissaga, nat a Gandia, que es plantejava la necessitat de separar-se d'eixa entelèquia que alguns malintencionadament anomenen Espanya!».

Al cap i a la fi, el llibre, del qual se celebra enguany el 50è aniversari de la seua publicació,²⁸ com per exemple apuntava Juan Ferrer, pseudònim de Vicent Álvarez (1970: 53), va provocar tot tipus de reaccions i

«un nou replantejament del problema polític del País Valencià».

Només cal seguir els treballs de Xavier Ferré (2000 i 2001) per comprovar, no sols el fet que l'obra de Fuster no és un cas aïllat, sinó sobretot, com va influenciar aquesta obra fusteriana en les noves ornades valencianistes que despuntaven, especialment universitàries, com Eliseu Climent, Lluís Vicent Aracil, Vicent Álvarez, Alfons Cucó, Valerià Miralles, Josep Lluís Blasco, Manuel Ardit..., amb una manera d'entendre la nació com un espai vital de construcció social, on identitat lingüística —catalanoparlants— i

28 El catàleg de la mostra porta per títol: *Joan Fuster. Nosaltres, els valencians. 1962-2012*, i ha estat publicat per la Universitat de València. Recull nombrosos articles d'autors que en parlen en aquells moments: Josep Maria Llompart, Miquel Tarradell, Josep Pla...

territori —els Països Catalans— són inseparables i amb una tasca societària de base, tant a nivell comarcal com de tot el País.²⁹ Castelló (1973: 180) ens dóna també el seu punt de vista:

«A banda d'altres consideracions, socials, polítiques i econòmiques, per a mi el seu èxit va estar causat perquè hi havia dins la consciència de nombrosos valencians, un sentiment difós, un impalpable símptoma de coses mai no dites que tothom portava al racó del pensament i que no es perfilava més que en l'expressió entenedora de Fuster. Hi havia una naixença de predisposició, intuïció de quelcom que ens obligava a autoanalitzar-nos com a valencians, com a comunitat diferenciada, distinta, amb un passat històric, una personalitat definida i un esdevenidor».

Per a Gonçal Castelló, doncs, la catalanitat dels valencians i el projecte de Països Catalans seran sempre, sobretot a partir d'ara, unes constants vitals i intel·lectuals que ja no el deixarien mai (Castelló, 1977: 172):

«Els Països Catalans, que bastirem a través de la cultura, llengua comuna i agermanament dels pobles, i per aquest camí anirem marxant —encara que els reaccionaris de l'interior no ho vulguen, i els “progres” de l'exterior no ho entenguen—, cap a la creació d'una pàtria de nació catalana i d'un País lliure i socialista».

29 Per copsar millor la nova realitat sociopolítica creada pel treball de Fuster, remet a alguns apartats del llibre de Xavier Ferré (2010): *Construcció nacional: trajectòries i referents*. Palma de Mallorca: Lleonard Muntaner, editor. En concret, en «Memòria i construcció nacional», p. 15-26; «Orígens nacionalitaris d'Eliseu Climent», p. 27-98; i «El mètode fusterià», p. 197-202. El llibre és un conjunt de recerques, a través de petits assajos, que analitzen plantejaments metodològics i evolucions concretes que han exemplificat processos de voluntat política o cultural referents al fet nacional.

Comptat i debatut, com molt bé han apuntat distints estudiosos, a Fuster i especialment al llibre *Nosaltres, els valencians*, i els seus seguidors, cal emmarcar-los en un ambient, els dels seixanta europeu, on l'esquerranisme reivindica el nacionalisme com a via revolucionària, i com aquesta obra, segons apunta Solves (2003: 66) —que ha fet un pràctic resum del pensament valencianista al llarg del segle xx—,

«encetava i incentivava, a més, la sociologia, la historiografia i l'economia valencianes en sentit propi».

A més a més, els nous enfocaments marxistes i d'anàlisi del discurs i de la realitat i la qüestió nacional valenciana, en el conjunt de l'opressió general dels pobles, i molt especialment a partir de les premisses que trobem en l'obra *Classe obrera i qüestió nacional*, influïren notablement en el pensament i en la manera d'actuar, cultural i políticament, de Gonçal Castelló. Fet i fet, en aquest context, l'internacionalisme ha de tenir en compte el paper de les nacions i l'estat, que poden o no coincidir. A més, la profunda relació entre consciència nacional i socialista, o el dret d'autodeterminació dels pobles, repercutiren de totes totes en la consolidació i plena consciència de la identitat nacional de Gonçal Castelló. En una entrevista el 1979 (*Valencia Semanal* 68: 39) deixava ben clar que

«l'alliberació de les classes oprimides passa per l'alliberament i la independència nacional dels pobles...».

Carod-Rovira (1988: 27) resumia les actituds bàsiques, o nivells de consciència, entorn de la idea de Països Catalans i que podem traslladar a Gonçal Castelló en la seua part final de l'evolució

nacional: l'«afirmació nacional», és a dir, l'assumpció d'una identitat comuna per a tots els territoris catalanoparlants; en segon lloc, la «praxi nacional espontània», és a dir, el treball conjunt en tot el territori, «sense formulacions polítiques conjuntes»; i un tercer nivell de «projecte polític nacional», on cal, a més, que «la nació tingui la seva sobirania política conjunta».

Gorg i Els Quaderns de Gorg

En l'entrevista susdita que li feren a Gonçal Castelló el 2002, a més de trenta anys de «distància» en el temps, parlava d'aquesta revista —la primera època va durar des de 1969 al 1972—, que va fer una de les tasques de consciència i culturalització valencianista més importants d'aquella època, i que paga la pena reproduir ara:

«*Gorg* és una cosa d'aquestes tan estranyes que passen en aquest país. Hi havia un valencià amb molts diners i que volia fer país [Joan Senent] [...]. Va aprofitar que havia entrat Fraga al ministeri d'Informació i Turisme i va demanar permís per a publicar un butlletí bibliogràfic. Es feien diferents ressenyes bibliogràfiques però el més important eren les cartes al director i a poc a poc allò es va convertir en una revista. [...]. *Gorg* la feia Enric Valor. [...]. Jo l'ajudava a fer articles i va servir molt per conscienciar la gent. Era una revista en català. I aleshores encara no havia eixit el blaverisme ni el secessionisme. Naturalment en aquell moment els espanyols no s'havien adonat del perill d'una revista en català a València».

Després, com veurem, tot fa pensar que sí. Pérez Moragón (2006), en un article que acompanya la recent edició digital de la revista, ha indicat com aquesta no és més que una

«resposta parcial» a una «necessitat informativa, cultural i lingüística»

que pretenia obrir-se camí dins de l'estructura de formigó, però, amb escletxes ja, de l'aparell franquista. Efectivament, amb l'aparent revista de llibres, trobem opinions dels lectors i ressenyes que donaven resposta no sols a les qüestions nacionals, sinó també a diversos aspectes i temàtiques de la intel·lectualitat europea. Per allí, doncs, es tractaren des de la qüestió cultural i política de la llengua (lingüística, història, l'ensenyament de la llengua i la literatura, crítica literària, música o el conflicte lingüístic) passant pel conflicte entre àrabs i israelians i altres assumptes sobre colonialisme o les qüestions i plantejaments marxistes i socialistes del moment, fins a teoritzacions de la nació i de la cultura. La nòmina de col·laboradors i responsables de la revista dóna idea ja de la seua qualitat i bagatge: Manuel Sanchis Guarner, Enric Valor, Sebastià Garcia, Jean Paul Sartre, Joan Fuster, Rafael Lluís Ninyoles, Pere Calders, Vicenç M. Rosselló, Gaetà Huguet, Valerià Miralles, Amadeu Fabregat, Josep Giner, Trinitat Simó, Santiago Bru i Vidal, Rafael Ventura, Rodolf Sirera, Josep Lluís Fos, Tomàs Llorens, Vicent Soler...

Gonçal Castelló, com hem dit, va col·laborar-hi també. Va escriure alguns articles i va ressenyar alguns llibres que tractaven sobre alguns personatges en concret, com l'aviador republicà Joan de Milany, Francesc Layret o Picasso, o sobre els Fets del Sis d'Octubre a Catalunya o al voltant dels descendents dels jueus de Mallorca.

La revista, però, va durar poc. Si va començar el 1969, el 1972, la Direcció General de Prensas la va tancar. Segons el mateix

Castelló (1973: 90), perquè els temes de què tractava quan l'apuntaren en el registre no coincidien amb el contingut de la revista.

Poc temps més tard, Gonçal Castelló redreçaria, en part, la tasca abandonada per la revista amb l'edició de *Els Quaderns de Gorg* (1973-1974), amb una orientació clarament cultural, lingüística, històrica i literària, i per dotar la societat valenciana d'un mitjà d'expressió propi. Allí col·laboraren, de nou, algunes de les primeres plomes del país que ja ho feren en la primera etapa. Gonçal Castelló, en l'editorial del primer número de *Els Quaderns* afirmava:

«Aquest primer *Quadern* no tracta de convèncer la resta dels espanyols de la importància cultural i històrica dels Països Catalans. Està fet i adreçat a tots els valencians que esperen els aclariments que els calen per a afirmar la seua personalitat. És una eina d'enfortiment i defensa de l'idioma que parlem —ara més necessari que mai—, amenaçat com està per la pressió aclaparadora de tots els mitjans alienats d'una societat moderna en evolució que està tocant a la pota de la col·lectivitat valenciana».

Tant una revista com l'altra, amb la nòmina de persones que passaren per allí, com veurem en part més endavant, representen una de les iniciatives culturals, periodístiques i literàries més actives i de més calada d'aquells moments dels anys finals del franquisme.

Gonçal Castelló (*Gorg* 23: 31), però, mai va oblidar que, malgrat els avenços importants que a la universitat o a nivell de publicacions es podien fer pel que fa a la tasca nacionalitària, no calia deixar de costat al poble:

«Però considerant la nostra situació especial, abans tenim un compromís amb el nostre poble; cal tornar, a ell, a aqueixa gent entanyable que ens dóna un exemple de tenacitat, conservant com la custòdia, a peu i cavall, aqueixa llengua familiar, corrompuda a voltes, però guardada com l'esperit que ens uneix i ens dóna una personalitat, la nostra, per a bé o per a mal, però que ens fa sentir-nos sincers, més autèntics, saber que som un país».

Canigó

El procés polític pel qual, a l'Estat espanyol, es volgué canviar d'un règim dictatorial a un de democràtic, generalment conegut, doncs, com a Transició, ha tingut moltes lectures interessades i esbiaixades. Fet i fet, aquest exercici de memòria, —una «memòria incòmoda» en paraules de Manel Aisa (2005: 39)—, és més que necessari.

Actualment, ja hi han treballs col·lectius i crítics, com el dirigit per Pelai Pagès (2005) sobre la transició democràtica als Països Catalans, que recull una amalgama de reflexions de veus i associacions que centren el treball en altres veus discordants o per «corregir bona part de les assignatures pendents de la transició». En aquest sentit, fora bo ara també recordar amb Francesc-Marc Álvaro (2005: 44) que tot aquest nou procés de la Transició³⁰ es va fer sota les premisses que «tot el passat se subordina al futur», incloent-hi «la supremacia de la ficció sobre la veritat històrica»; o que «no interessen ni importen els testimonis concrets ni les biografies personals d'uns i altres», perquè «allò primordial

30 Per a una visió de la Transició més crítica, més plural i menys «oficialista» instem a llegir els textos pertinents citats a la bibliografia.

és el sistema». Dit d'una altra manera: «Cal que una cosa canvie perquè tot pugui continuar igual.» Aquesta citació, una frase del protagonista de *El guepard* de Lampedusa, és usada per Sòria (1990: 43)³¹ per resumir a grans trets aquest període, que conequem com a *Transició*, i que englobaria perfectament el punt de vista del nostre autor. Fet i fet, aquesta visió la va defensar Castelló en molts dels escrits d'aquesta època, tant en alguna de les revistes on va col·laborar, com en algun llibre que recollia moltes d'aquelles opinions (Castelló: 1977).

En el «cas valencià», sempre important i clau o estratègic, polític i nacionalment parlant, les coses prengueren ací, encara més, unes particularitats que definiren el procés d'una manera quelcom distinta i especial. Cucó (2002) ja ha mostrat com d'important era el País Valencià en aquest procés de canvi en el conjunt de l'Estat i com de les moltes expectatives, especialment, per part de l'esquerra valenciana i valencianista, no foren assolides ni solucionades, especialment pel que fa a la «qüestió nacional valenciana». Bona part d'aquest procés, d'esperances, renúncies i contradiccions, ha quedat ben bé reflectit també a les pàgines de la revista *Valencia Semanal*, on escrivieren gran part de les persones, intel·lectuals i polítics que més participaren en l'esdevenir dels fets.³²

El fet, per part de les forces estatals i espanyolistes, de rebaijar les aspiracions assumides, d'entrada, per gran part del poble

31 Enric Sòria (1990): «Un esclat de transició (1968-1982)», capítol IV, p. 43-69. Vegeu l'apartat de la bibliografia.

32 Actualment, podem trobar també una edició digital (2006) dels números de la revista *Valencia Semanal* (1977-1980) i que ha produït Faximil Edicions Digitals.

i partits i sindicats valencians, units en la Taula de les Forces Polítiques i Sindicals del País Valencià (1976), respecte a com estava fent-se en altres territoris «històrics», cas de Catalunya o el País Basc, sobretot, en les negociacions pels estatuts, va ser una constant que Gonçal Castelló va criticar fortament. Aquestes opinions les va reflectir molt bé en les pàgines, entre d'altres publicacions, de la revista *Canigó* (firmava de vegades com a Diafebus, i la secció portava per títol «Amb tot el lleu»), entre el 1977 i el 1983, que dirigien Isabel-Clara Simó i Xavier Dalfó. Una crítica dirigida especialment al paper que van tenir les forces socialistes (PSOE) i comunistes «oficialistes», i representades en Carrillo, tant a nivell espanyol —que per a ell, mai entengueren, ni ara ni abans, «el problema nacionalista»—, com a nivell dels comunistes catalans, especialment, els del Partit Socialista Unificat de Catalunya. A Gonçal Castelló (1977: 107), li semblava «poc realista» que els membres del PSUC de l'Assemblea de Catalunya (plataforma unitària sociopolítica catalana contra el franquisme), a la qual va pertànyer també Gonçal Castelló,

«no consideraren l'aspiració de la Taula d'instaurar un autogovern
“en el moment del trencament” [democràtic]».

Aquestes actituds dels comunistes marcarien més encara a Gonçal Castelló en el distanciament definitiu —que ja venia de temps enrere—, amb el PCE i els representants d'aquest en els distints territoris. Distanciament que pagaria en molts moments després en l'oblit respecte a d'altres companys seus de lluita antifranquista.

Per aquesta raó, davant també l'intent per part del poder estatal espanyol de desunir les forces nacionalistes no espanyolistes,

Gonçal Castelló, va fer una crida a la unitat (Castelló, 1973: 63-64), tant per part de les forces oposidores i d'esquerra al règim i prodemocràtiques, com a la resta dels valencians envers els esdeveniments que vindrien després. Aspecte que, encara quedaria més clar quan després d'aprovar-se l'Estatut valencià, davant el nou panorama polític, el 1982, en un article titulat «La unitat ha d'ésser possible» (*Canigó* 772), Castelló reclamava contra això i desitjava que

«la possible unitat de totes les forces nacionalistes i de tots aquells que no volen ser manats des de Madrid, tota altra cosa són "bufes de pato"».

És també durant aquest període de finals dels anys 70 on, davant de l'avanç de les aspiracions nacionalistes, o autonomistes, i d'una part —més que considerable— de la societat valenciana, un sector valencià mediàtic, polític i influent de la gent de dretes, acompanyat des dels mateixos mitjans i institucions de Madrid, van crear i fomentar l'anticatalanisme i el blaverisme, cosa que va donar peu a les teories lingüístiques i socioculturals del secessionisme. En eixe sentit, Castelló, en aquella entrevista susdita (*Revista del Centre de Lectura de Reus* 4, 2002: 36), afirmava:

«Van ser ajudats des de Madrid. Es van pagar molt diners. Hi havia una campanya orquestrada. Tiraven una revista i posaven diners a dojo. Van aconseguir que nasqués un anticatalanisme que no havia existit mai. Fins llavors existia una enveja difosa respecte de Barcelona i Catalunya perquè tenien més que València. Hi havia autoodi i una situació d'inferioritat creada per ells mateixos. D'anticatalans hi havia els lerroxistes. Els blasquistes eren autonomistes

de València només. Eren anticatalans molt diluïts. Però després, els diners que van enviar des de Madrid els van fer agafar un actitud anticatalana molt forta, ajudats del diari *Las Provincias* per convertir el català en l'enemic número u».

Finalment, és important ressaltar el paper que jugaren aquelles forces que apostaren més fort contra el *reformisme*, sempre des del primer moment, per una ruptura completa amb l'anterior règim i que suposés també uns canvis socials d'arrel. Estem parlant especialment dels moviments marxistes, anarquistes, anticapitalistes i independentistes que sota distintes sigles criticaren obertament els pactes que en aquell moment truncaren i desmobilitzaren les classes socials més actives. Crítiques, de les quals, en formava part també Gonçal Castelló.

Miquel López Crespí (2006: 127) diu que

«l'independentisme revolucionari dels Països Catalans era el principal enemic a batre perquè qüestionava la mateixa existència dels estats opressors francès i espanyols».

I ha recordat també que aquest, més que per la tradició nacionalista, sobretot, a partir de finals del 60, ha estat influenciat per

«la rica experiència tercermundista de lluites d'alliberament nacional i de classe».

Fet i fet, en el Primer Congrés Nacional del PSAN celebrat a València l'1 d'abril de 1978, Gonçal Castelló, en el parlament d'obertura, deia:

... «En les lluites passades del poble valencià per la seva llibertat no s'havia comprès ben bé que el propi alliberament de les classes populars i la solució socialista per una societat més justa passava necessàriament pel propi alliberament nacional, doncs ens havien ocultat curiosament que érem un país, un poble, una cultura; en definitiva, una nació oprimida i colonitzada».

En aquest sentit, deixant de costat les renúncies, al meu entendre, si no quallà el valencianisme marxista en aquells moments, més enllà de la simple autocomplaença, vull pensar que és pel model d'estat sorgit dels grans pactes de l'inici de la Transició. En altres paraules, les organitzacions d'esquerra majoritàries —PSOE i PCE— tenien més interès en la globalitat de l'Estat que en el fet nacional: l'«Estat integral» de que parlava Gonçal Castelló.

Al mateix temps, la por a la reacció i el conformisme o canvi de postures envers llocs polítics importants en el nou aparell estatal, podria explicar també l'escàs ressò d'un nacionalisme reivindicatiu i potent. En aquest sentit, cal entendre la dura crítica i polèmica encetada amb Alfons Cucó i en els moviments polítics d'aquest i d'altres que portarien al PSPV a integrar-se dins el PSOE, quan en un article publicat a *Canigó* (529, 25 de novembre de 1977),³³ afirmava que

«el PSOE, espanyolista i sucursalista, no creu ni en la "región valenciana", la seua estructura és molt de "provincias" i tot allò de Països Catalans queda molt lluny i és història. Per què ressuscitar-la?»

33 «Es flaira quelcom», *Canigó* 529, 25 de novembre de 1977.

L'activisme polític i cívic dels darrers anys

Els darrers anys de la seua vida, a partir de la dècada dels 80, va viure a Barcelona, en companyia d'Elisabet Orri, persona que, juntament amb Joan Ballester i Canals, des que es conegueren en els anys 70, influïren notablement en l'evolució catalanista i independentista de l'autor gandià. I va dedicar gran part del temps, a banda de participar sovint en actes i congressos catalanistes i literaris, tant a Catalunya com al País Valencià, a continuar escrivint, tant les seues memòries com novel·les i contes.

Cal destacar ara la participació a Xàtiva el juny de 1980 en l'Assemblea d'Intel·lectuals, Artistes i Professionals del País Valencià (i en la posterior que es va fer a València, el gener de 1981). I la tasca activa, com a coordinador i conferenciant, en la I Mostra Cultural del País Valencià, feta a Alcoi el 1981, on hi eren en la comissió organitzadora, entre d'altres, els artistes i pintors Arcadi Blasco, Artur Heras o el seu amic alcoià Antoni Miró.

Vitalment i política, la síntesi de l'evolució ideològica de Gonçal Castelló estava feta. En l'anterior entrevista del 2002 més amunt citada, l'autor gandià ho resumia, doncs, perfectament:

«vaig passar de ser del Partit Comunista a ser valencianista, posició des de la qual vaig evolucionar cap al catalanisme fins esdevenir independentista».

Josep Guia (2006: 141), en una anàlisi del que ell anomena «l'independentisme modern», a partir de la creació del PSAN (1968-1969), ha destacat la importància i el fet aglutinador del catalanisme d'esquerres, socialista o marxista, si voleu, i que va participar tan activament en contra dels pactes esmentats. A

més, de la influència que va exercir en les generacions d'aquells moments, almenys, fins la primera divisió d'uns pocs anys després (1974). Gonçal Castelló, que va simpatitzar de manera destacada, si no abans, des de la seua legalització el 1977, en l'entrevista de 2002 (*Revista del Centre de Lectura de Reus* 4: 37), comentava que

«pel PSAN han passat pràcticament tota la nòmina de catalanistes i nacionalistes [...], la mare i el pare de tot el moviment nacionalista».

Al mateix temps però, en aquesta entrevista torna a ficar a la taula la problemàtica històrica de la desunió del catalanisme, que ja abans, havia reivindicat, com hem vist, però que tornaria a fer-ho, com en una intervenció que va fer el 1987 a la revista *Lluita* (una resposta sobre la qüestió del Front Patriòtic).³⁴

La seua militància independentista, primer a favor del PSAN i Catalunya Lliure (donant ampli suport a la candidatura d'aquesta darrera coalició al Parlament de Catalunya el 1992), girà després, cap a Esquerra Republicana de Catalunya. En els moments aquells, en l'entrevista susdita del 2002, pensava que

«el futur passa per Esquerra Republicana».

Independentment de totes les repercussions que sobre aquest moviment polític va haver-hi després de la Transició, el seu activisme cívic i compromès amb els Països Catalans, mai més els va abandonar.

34 *Lluita* 51 (segona època, 1987).

Fet i fet, a finals de 1986 és firmant de la Crida Nacional a Esquerra Republicana i el 1987 donà suport també a la primera Convenció Nacional per la Independència - Catalunya Estat, a partir de la declaració «Catalunya, nou estat europeu». Tant en un cas com en un altre, on hi havia coincidència de signants, es reivindicava el dret a l'autodeterminació i l'accés a la independència nacional sols per la via radicalment democràtica.³⁵

Va participar activament en distintes iniciatives com la de la societat anònima Indestel SA, que es va constituir a Barcelona el 1988, i que arribà als 500 socis, entre ells: Fèlix Cucurull, Imma Albó, Pere Calders, Joan Triadú, Manuel de Pedrolo i molts altres. Segons Josep Ferrer i Ferrer, un dels promotors destacats (d'altres n'eren Lluís Maria Xirinacs o Alexandre Pineda):

«Indestel s'havia constituït per ser el motor i la peça central de la configuració d'un espai socioeconòmic propi de les persones d'opció independentista» i «en concret, Indestel S.A. vol desenvolupar-se en el terreny de les activitats financeres com a promotora d'iniciatives, serveis i ajuts financers, tècnics i de gestió empresarial».³⁶

En setembre de 1988, junt a Ignasi Pujades, i d'altres membres de la Convenció, crearen l'associació Catalunya Independent, per tal de dotar-se d'un espai de debat i per actuar públicament mentre no es resolguera el contenciós que tenien amb alguns dirigents de la Convenció. Aquest grup passaria un any després, a anomenar-se Grup de Conscienciació per la Independència Na-

35 *La Vanguardia*, 20 de desembre de 1986.

36 Agraïsc a Josep Ferrer la informació facilitada en les cartes enviades el 28-29-X-2009, i l'accés a la documentació dels papers fundacionals.

cional, una mena de grup de pressió que

«havia de donar resposta a qualsevol agressió o omissió contra la nació catalana»

per convertir-se després, en una plataforma de mobilització i unitària de l'independentisme.

En desembre de 1989, Gonçal Castelló, Aurelí Argemí, Ignasi Pujades, Josep Ferrer, i d'altres, inciciaren una campanya de recollida d'adhesions a un manifest adreçat al President de la Generalitat, Jordi Pujol, i a tots els grups parlamentaris amb motiu del 10è Aniversari del Referèndum sobre l'Estatut d'Autonomia, en què es reclamava un redreçament de molts aspectes de la política nacional, per tal de recuperar la sobirania política de Catalunya i de tot el territori catalanoparlant.

Arran d'aquesta campanya, en abril de 1990, es creà la Comissió 10 anys d'Estatut, que va prosseguir l'operació inicial d'adhesions i la preparació d'un opuscle. En nom d'aquesta comissió, en abril de 1991, Gonçal Castelló va lliurar al president del Parlament de Catalunya el manifest «Sí a la sobirania política de Catalunya. Per un redreçament de la política nacional», amb cinc punts programàtics que reivindicaven la identitat i la sobirania política de la nació catalana. En aquella ocasió, va pronunciar un parlament (reproduït al número 163 de *Lluita*, d'abril de 1991), on rescatava de nou el seu ideari d'unitat i d'independència de tota la nació catalana: «Catalunya». En aquell discurs, Gonçal Castelló se reafirmava en la seua condició de

«català del sud. Sóc un català de la ciutat de Gandia».

També, publicaren el llibre *Estat de la nació sense estat... després de 10 anys d'autonomies*, prologat per Gonçal Castelló, i on participaren Miquel Sellarès, Vicent Partal, Vicent Pitarch, Sebastià Serrano, Aurelí Argemí, Josep Ferrer, Joan Triadú, Arcadi Oliveres, Blanca Serra i d'altres. En aquell pròleg, Castelló apuntava els motius del llibre:

«Escrit com a glossa al Manifest del Sí a la Sobirania Política de Catalunya, com un crit d'alerta, perquè la Catalunya completa esdevingui una nació sobirana entre les altres nacions d'Europa en els moments en què es fonamenta i estructura l'Europa de les nacions».

També, va participar en la campanya «Per a un nou estatut social de la llengua catalana» (1997), en ocasió de la discussió d'una nova llei sobre la llengua catalana al Parlament de Catalunya. En aquells dies va criticar molt tant els partits d'esquerra, com els de l'àmbit dretà del catalanisme, per la manca d'unitat i objectius més enllà del marc actual jurídic i polític de l'Estat. I, sobretot, per la no decidida defensa dels drets identitaris, culturals i polítics dels Països Catalans.

En l'entrevista que hem usat en aquestes darreres pàgines (*Revista del Centre de Lectura de Reus* 4: 37), de 2002, al final de la mateixa, ho resumia tot d'una manera ben entenedora:

«A València, en un acte d'homenatge a un vell militant comunista, em van fer parlar i vaig dir-los que jo no era espanyol i això va esverar molt. Ara, l'únic moviment revolucionari que hi ha al món són els moviments independentistes, els moviments d'emancipació dels pobles. És clar, des de fa molt temps. Tot revolucionari que aspiri a millorar la societat, el primer que ha de fer és situar el seu país en la

seva realitat. Catalunya [els Països Catalans] és una nació oprimida des de fa molt temps i s'ha de situar al seu lloc. Ha de ser una nació independent, sobirana».

5. UN ESCRIPTOR COMPROMÈS: DE LA NARRATIVA TESTIMONIAL AL MEMORIALISME INTROSPECTIU

«L'home que no té memòria és com el que té paleta i colors
i no és pintor».

Michel de Montaigne

A les acaballes de la seua vida, si bé ja havia expressat o narrat, en gran part, a través d'algunes novel·les i relats curts, les seues vivències, especialment de la València de les primeres dècades del segle passat, acabà de perfilar també el que serien les seues memòries i la narració d'alguns contes nous, o la recopilació d'altres anteriors —una selecció dels mateixos, *Terra guanyada i altres contes*, fou publicada el 1985—, especialment centrats en dos grans blocs vitals, com van ser l'època republicana i de la guerra, i de la Transició. Fet i fet, el 2002 li publicaren de nou un altre recull de contes, *Fornall d'històries*, llibre dividit en dos seccions: «Històries sense fel», de l'època de la Transició, i «Històries de mal record», dels dies de la guerra del 1936-1939.

En l'entrevista esmentada de l'*Avui* de 1988, comentava que plantejar la literatura testimonial, o memorialística, a través de les novel·les, aleshores, era més eficaç que fer-ho a través d'unes memòries o autobiografia, com faria uns anys després.

Gonçal Castelló, però, no fou un escriptor suficientment prou reconegut, ni va tenir sort amb els editors, a pesar de ser un dels pocs memorialistes que tenim. I també, malgrat la participació de l'escriptor gandià en alguns dels congressos cabdals dels escriptors en llengua catalana, o aquells altres, a partir dels anys 80, amb participació d'escriptors bascos, gallecs, de les Illes, catalans i valencians, sota l'aixopluc de Galeusca.

A les jornades celebrades a Gandia el 2010 per presentar les seues memòries es comentà que aquest fet potser es va donar pel fet d'escriure ja massa major, o per les temàtiques tractades.³⁷ Pel que fa a aquest darrer aspecte, en canvi, l'escriptor mallorquí Miquel López Crespí (2003: 5), un dels participants, un bon coneixedor de la seua obra escrita, remarca el fet que Castelló és

«una de les aportacions més importants a la memòria col·lectiva de la nació catalana».

I el mateix autor (2007) ens diu:

«A començaments dels vuitanta érem lluny d'imaginar tota la capacitat manipuladora del comissariat *neoparanoucentista* que maldava i malda per controlar la nostra cultura [...]. Els enemics de l'obra i de les concepcions literàries i polítiques de Manuel de Pedrolo, Joan Fuster, Gonçal Castelló, Vicent Andrés Estellés o Salvador Espriu, per dir uns quants noms, ara tenien la paella pel mànec i anaven marginant, silenciant i menyspreant la feina intel·lectual

37 Sobre aquella jornada (Gandia, 13 de novembre de 2010), es pot enllaçar a <http://www.alfonselvell.com/actes/acte54nov10.htm>. Actualment, s'està preparant l'edició i publicació de les ponències.

dels que havien portat el pes de la lluita contra la dictadura. Els termes “resistencialisme”, “guerracivilisme” i altres invents postmoderns semblants servien per a menystenir la qualitat de l'obra dels autors marginats i deixats de banda».

El cas és que, com apuntava en aquelles jornades Isabel-Clara Simó,

«els llibres de Gonçal Castelló són del poble i per al poble [...] i reivindiquen el teixit social valencià».

El mateix Castelló, en una entrevista d'inicis dels anys 80 que li va fer Joan Rendé (*Avui*, 22 de novembre de 1981), ho explicava:

«no intente fer literatura per la literatura, sino per comunicar-me amb el meu poble».

Dit d'una altra manera, com el mateix Castelló (2010: 519) afirma, entendre

«la literatura com un arma».

En una comunicació presentada a un dels congressos d'escriptors del Galeusca titulada: «Entre la memòria històrica i la ficció»,³⁸ al final de tot, com a conclusió, Castelló advocava

.....«perquè la nostra narrativa i la ficció no desaparega. Sempre hi haurà memorialistes, i defense la meua parcel·la particular d'un

38 Comunicació a la ponència «Història i narrativa: una dialectica actual», dins del Congrés de Galeusca celebrat a Palma de Mallorca de l'11 al 14 d'octubre de 1990.

gènere que he conreat per raó d'unes circumstàncies generacionals. I desitge que en el futur hi haja narradors que, contemplant el seu entorn, referisquen fets històrics d'uns pobles que caminen vers la seua llibertat nacional dins d'una societat més justa i igualitària».

Però Castelló també era un bon escriptor. I va escriure molt. De la pròpia experiència vital, doncs, va extraure les raons, les temàtiques o els personatges que omplen els seus llibres de records i relats. Com s'ha remarcat més d'una vegada,

«era, com en la vida, un escriptor apassionat, de traç ràpid i memòria llarga. No confegia obres mestres, però sabia el que es deia».³⁹

Com ha apuntat també Isabel-Clara Simó, acostar-se a ell a través dels seus llibres, bàsicament,

«ens desperta la memòria».

I l'escriptora afegeix:

«Hi ha dues menes de memorialistes: aquells qui no tenen res d'especial a contar, però que saben explicar les banalitats quotidianes amb un estil admirable, que fa de les memòries una obra d'art, i els que tenen coses a contar perquè les han viscudes, les han sentides a la pell. El nostre escriptor pertany als dos grups alhora. I és, a més, un extraordinari novel·lista».

A més, una característica dels escrits memorialístics de Castelló, més enllà de voler donar testimoni d'allò viscut o conegut, o del

39 Enric Sòria: «Memòria d'un gandia errant», *El País* («Quadern» 226: 6 de febrer de 2003).

diàleg que podem extraure d'allò viscut o allò actuat, i que reflecteixen la seua contemporaneïtat, és la multiplicitat de veus i de perspectives dins del propi text.⁴⁰

L'escriptora esmentada abans, Isabel-Clara Simó, pocs dies després de la mort de l'escriptor, en un rotatiu barceloní i en un article titulat així: «Gonçal Castelló», escrivia (*Avui*, 6 de febrer de 2003):

«[...] Hi ha tres aspectes de Gonçal Castelló que ens el fan un home molt més il·lustre que molts dels qui reben afalacs continus, molt més il·lustre que els qui, apuntant-se al carro dels poderosos, ocupen tantes pàgines a la premsa, molt més il·lustre que els qui escriuen el que convé, que mai són incòmodes per a ningú i que són mirats dels del confortable punt de vista que dóna la literatura d'evasió —per cert, la immensa majoria de la literatura que es publica, aquí i arreu—; doncs aquests tres aspectes són: en primer lloc, el d'escriptor, sobretot el memorialista, i una de les obres del qual crec que roman insuperada: *Sumaríssim d'urgència*, i el de periodista, car ser articulista des de la seva més tendra joventut, a més de fundador de *Gorg*; en segon lloc, el de lluitador, primer en càrrecs de responsabilitat durant la guerra incivil, sumant-hi també la seva incansable activitat política i la seva participació en qualsevol empresa que signifiqués la llibertat i la independència (perdoneu per la redundància); i en tercer lloc, el d'advocat, un advocat que es va mullar sempre; va ser, com a procurador als tribunals, un defensor de tots els detinguts [...]».

40 Per a una major caracterització dels textos autobiogràfics, especialment, dels enfocaments més moderns, des de final del segle xx fins ara, remet a: «Escrituras del yo: entre la autobiografía y la ficción», dins de Jirku, B; Pozo, B; Schneider, U. (editors). *Escrituras del yo. Quaderns de Filologia. Estudis literaris* 16. València: Universitat de València, 2011, p. 9-21

6. L'ARC D'UNA TRAJECTÒRIA

«Sembrar, sempre sembrar. Sembrar en tots els solcs.
Sembrar a tots els vents. Sembrar a la llum, sembrar a l'ombra.
Sembrar incansablement. Sembrar fins damunt les roques.
Ací hi és la nostra tasca».

Andreu Nin

La memòria és present i identitat. També, com apuntava Jordi Coca (*Avui*, 26 d'agost de 2007),

«un país únicament és viu i té identitat quan es relaciona de manera real amb el pretèrit».

L'època republicana, i de tasca nacionalitària, en aquests racons del món al llarg del segle xx —tant en aquells anys, com en els que vindrien després, sobretot, a partir dels anys 60—, sense ser un cas aïllat, va constituir una de les experiències socials, culturals i polítiques més lliures i interessants que mai s'hagen fet.

El recorregut vital i intel·lectual, professional i polític, de Gonçal Castelló, lluitador per la llibertat i la democràcia als Països Catalans, és una constatació de l'evolució sociopolítica d'una part important del republicanisme valencià i del valencianisme/catalàanisme al segle xx. Va viure gairebé tot un segle, i una visió profunda del seu recorregut vital pot ajudar, doncs, a entendre

millor el que comentem.

A més a més, l'evolució política i intel·lectual, la d'una persona que va participar en la guerra del costat republicà, i que era comunista i marxista en els seus inicis, cap un valencianisme modern —que en aquells moments intentava treure el cap, fins i tot, políticament—, i que, en general, cercava els llaços amb els pobles que compartien una llengua, una cultura, una història i un territori, és la història mateixa, doncs, del republicanisme —i del que va quedar d'ell— i del nacionalisme més contemporani.

En les memòries (2010: 418), l'escriptor gandià ho sintetitza:

«Jo havia passat en el curs de la meua existència per ser un 'espanyol'; després, 'regionalista'; més tard, 'valencianista'; i ara, en llegir aquest assaig de Fuster, arribava a ser 'catalanista' convençut i independentista, cosa que em plantejava seriosament la necessitat de separar-nos d'aquella entelèquia que anomenen *Espanya*».

Com a memorialista, per a mi, el mèrit més remarcable de la literatura del gandià Gonçal Castelló és el seu caràcter testimonial apassionat, de vegades reflectit amb ironia, expressat amb una escriptura intensa i enginyosa, i capaç de suscitar els sentiments més pronunciats de la seua vivència en l'ànim del lector. Avui, i abans, el memorialisme franc, obert, sense disfresses d'alta pretensió creativa, és poc comú, almenys entre les nostres lletres. I això fa que entre la narrativa imaginativa de basament històric i el tractament científic i historiogràfic quede un buit ample en el qual es perden molts d'aquells lectors amants de reviu els fets històrics amb un desig emocional que reclama l'acompanyament de l'amenitat i l'anècdota. Cal insistir amb aquesta idea. Per a Cas-

telló, com s'ha dit, la seua literatura era un arma, una manera vital de comunicar-se amb el seu poble, com li agradava constatar. Es fa necessari, doncs, la divulgació de biografies com les de Gonçal Castelló, i d'intel·lectuals amb discursos semblants, que actualitzen la noció del republicanisme, o un punt de vista concret, lligant-ho a aspectes i objectius pels quals molts es mobilitzaren en les primeres dècades del segle xx, però que no pogueren continuar. Un republicanisme, doncs, més lligat a la noció de llibertat (recerca i praxi de totes les llibertats, totes, tant les individuals i les col·lectives o nacionals); la praxi de l'honestetat política (i contra els abusos de poder) i de polítiques de la no-dominació, o d'un sistema democràtic més radical i participatiu per part de la ciutadania i de convergència amb les pràctiques més llibertàries i independentistes. Perquè com creiem que hem mostrat en aquestes pàgines, la nació i la tasca nacionalitària, el patriotisme (que no patrioterisme) o el nacionalisme tenen tanta, o més, tradició democràtica com qualsevol altra ideologia. A més, són eines d'alliberament, personal i col·lectiu, força racionals i de reforçament de l'autoestima col·lectiva.

I què aporta, a més, Gonçal Castelló que no aporten els altres? Jo diria que, sobretot, radicalitat i la no alienació amb el poder establert; en altres paraules: rebel·lia, crítica, inconformisme i una visió diferent de la resta d'altres «vells» comunistes valencians, fins i tot, dels «vells» valencianistes. I, molt especialment, i que resumeix la vida d'aquest valencià, la revindicació de la unitat política, social, i nacional per poder arribar als objectius o ideals previstos. Unitat dels valencians, en l'època de la dictadura primoriverista; unitat en la República i en el front bèl·lic; unitat dels valencians i unitat dels catalans en la Transició... Tot plegat, un

front que no va deixar mai d'intentar construir Gonçal Castelló durant la seua llarga la trajectòria vital i cívica.

Gonçal Castelló va ser molt crític amb la «transició pactista». Fa poc, Surroca (2006), ha tret significativament del calaix alguns noms que la pols de la transició ens havia amagat. Un d'ells, era el de l'independentista Gonçal Castelló. El 2010, la institució de Gandia Centre d'Estudis i Investigacions Comarcal «Alfons el Vell» va publicar les seues memòries, que restaven inèdites des del 2008. Esperem que aquestes lletres servisquen també per treure'l, un poc més, de l'amagatall.

ÍNDIX ONOMÀSTIC

Adlert i Noguerol, Miquel	43
Águila, Juan José del	44, 45
Aisa, Manel	58
Albert i Paradís, Caterina (veure Català, Víctor)	
Albó i Vidal de Llobatera, Imma	66
Almela i Vives, Francesc	36
Álvarez i Rubio, Vicent (veure Ferrer, Juan)	
Álvaro i Vidal, Francesc Marc	58
Andrés Estellés, Vicent	72
Aracil i Boned, Lluís Vicent	52
Aragon, Louis	26, 27
Ardit i Lucas, Manuel	52
Argemí i Roca, Aureli	67, 68
Artís-Gener, Avel·lí (veure Tísner)	
Artola i Tomàs, Bernat	30
Asins i Lerma, Pasqual	36
Aub Mohrenwitz, Max	27
Aznar Soler, Manuel	28, 30
Azorín (pseudònim de José Augusto Trinidad Martínez Ruiz)	15
Ballester i Canals, Joan	39, 64
Ballester Vilaseca, Manuela	7, 27
Balzac, Honoré de	15
Bañó, Jordi	47

Bardem Muñoz, Juan Antonio	42
Baroja y Nessi, Pío	15
Bataller, Adelina.....	49
Berenguer y Fusté, Dámaso	16
Bertrana i Compte, Prudenci.....	28
Blasco, Arcadi	64
Blasco i Estellés, Josep Lluís	52
Blasco Ibáñez, Vicent	15
Blasco i Laguna, Ricard.....	30, 36, 47
Blay Llopis, Juan Antonio	47
Botella Asensi, Juan.....	51
Breton, André	26
Bru i Vidal, Santiago.....	56
Bueno, José	27
Buero Vallejo, Antonio	42
Bukharin, Nikolai.....	23
Burguera i Escrivà, Francesc de Paula.....	34, 43, 46, 47
Calders i Rossinyol, Pere	56, 56
Callejo de la Cuesta, Eduardo	14
Camarena, Josep.....	49
Campos, Jorge	42
Canet, Paco	42
Carandell i Robusté, Lluís	47
Carbajosa, Josep	25
Carod-Rovira, Josep-Lluís	51, 54
Carreres i de Calatayud, Francesc.....	18, 30
Carrillo Solares, Santiago	60
Casp i Verger, Xavier	43
Castanyer, Àngel.....	42, 43
Castanyer i Fons, Angelf.....	42
Castellet i Díaz de Cossio, Josep Maria	9

Castelló i Frasquet, Constantí	13
Castelló i Frasquet, Josep (Peapa)	13
Castelló Gómez-Trevijano, Pepe.	14
Castells i Benosa, Víctor	9
Català, Víctor (pseudònim de Caterina Albert i Paradís)	28
Cela Trulock, Camilo José	42
Cerezo	17
Chardí Rússies, Salvador	26
Clariana, Bernat	26, 27
Clemente, Josep Carles	47
Climent i Corberà, Eliseu	29, 52, 53
Climent, Joan	49
Coca i Villalonga, Jordi	77
Codonyer, Francesc	43
Comas, Prudenci	9
Cort, Gerard	24
Cortés i Carreres, Santi	31
Crespí i Salom, Andreu	27, 28, 29
Cucó i Giner, Alfons	31, 34, 52, 59, 63
Cucurull i Tey, Fèlix	9, 66
Dalfó, Xavier	60
Deltoro Fabuel, Antonio	7, 26
Diafebus (pseudònim de Gonçal Castelló)	60
Dols, José Antonio	25
Dostoievski, Fiódor	15
Dühring, Eugen	24
Duran i Tortajada, Miquel	36
Engels, Friedrich	22, 24, 32
Escrig, Josep	26
Espriu i Castelló, Salvador	72
Fabregat i Manyes, Amadeu	56

Fedin, Konstantin	15
Ferré i Trill, Xavier	11, 43, 52, 53
Ferrer, Juan (pseudònim de Vicent Álvarez).....	52
Ferrer i Ferrer, Josep.....	66, 67, 68
Ferrer i Solivares, Enric.....	49
Ferriol	32
Flaubert, Gustave	15
Forment, Albert	25, 27
Forteza, Miquel	29
Fos, Josep Lluís.....	56
Fraga Iribarne, Manuel.....	55
France, Anatole	21
Franco Bahamonde, Francisco.....	39, 45
Fuertes Muñoz, Carlos	45
Fuster i Guillemó, Jaume	9
Fuster i Ortells, Joan ...	7, 8, 43, 47, 51, 52, 53, 54, 56, 72, 78
Galán Rodríguez, Fermín.....	16
Galán, Francisco	39
Gaos, Ángel	7, 26, 27, 32
Gaos González-Pola, Dolores «Lola».....	41
Garau, Francisco.....	29
Garcia, Sebastià	56
Garcia Balari, Manuel	26
García Berlanga, Luís.....	42, 47
Garcia Candau, Jordi.....	47
Garcia Candau, Julià	47
Garcia de la Riva, Andreu	47
García Esteve, Alberto.....	44, 45
García Hernández, Ángel.....	16
Garcia Luengo, Eusebio	42
Garriga, Enric	9

Genovés i Candel, Joan.....	47
Giménez, Ernesto.....	17
Giner, Josep	56
Girona i Albuixec, Albert	36
Gladkov, Fedor.....	22
Gómez i Nadal, Emili	18, 19, 27, 30, 31, 32, 33, 34, 36
Gómez Roda, José Alberto	11, 45
Gómez i Serrano, Nicolau Primitiu	36
Gómez-Trevijano, Donato	13
Gómez-Trevijano Viteri, Consuelo	13
González, Arnau.....	34, 36
Gorki, Maksim	15, 22
Grimau García, Julián	45
Guarner, Lluís	36
Guia i Marin, Josep	64
Heras i Sanz, Artur.....	64
Hugo, Víctor	13
Huguet i Segarra, Gaetà.....	56
Iborra, Josep	49
Jirku, B	75
Lampedusa, Giuseppe Tomasi di.....	59
Layret i Foix, Francesc	56
Lenin (pseudònim de Vladímir Iliix Uliànov)	22, 23, 31
Leveroni i Valls, Rosa	9
Llana, Lluís.....	16
Llavador, Josep.....	16, 30
Llompарт de la Peña, Josep Maria	52
Llorca, Vicent	47
Llorens, Tomàs	47, 56
López i Crespí, Miquel	27, 62, 72
Mancebo, Fernanda	15, 16

Mangada Lahoz, Eduardo	42
Marquès i González, Josep Vicent	47
Martínez, Ángela	45
Martínez i Ferrando, Eduard	36
Martínez Iborra, Amàlia	26
Martínez Iborra, Manuel	16, 26
Martínez Monje, Fernando	39
Martínez Montón, Rosa	26
Martínez Ruiz, José Augusto Trinidad (veure Azorín)	
Marx, Karl	22, 23, 24, 31, 32
Melià i Pericàs, Josep	47, 48
Mendoza, Ruiz	17
Milany, Joan de	56
Miralles i Ortolà, Valerià	52, 56
Miró, Antoni	64
Miró, Gabriel	15
Moners i Sinyol, Jordi	31
Monjo, Joan M.	9
Montaigne, Michel de	71
Muntaner, Lleonard	53
Muntaner, Ramon	51
Muñoz Suay, Ricard	42
Navarro i Borràs, Enric	30, 36
Nicolàs, Miquel	11
Nin i Pérez, Andreu	22, 77
Ninyoles i Monllor, Rafael Lluís	56
Oliveres i Boadella, Arcadi	68
Oller i Moragas, Narcís	28
Orrí i Adell, Elisabet	64
Pagès i Blanch, Pelai	58
Partal i Montesinos, Vicent	68

Pedrol i Rius, Antoni	41
Pedrolo i Molina, Manuel de.....	66, 72
Pellicer, Josep Lluís.....	47
Pérez Contel, Rafael.....	27
Pérez Galdós, Benito.....	15
Pérez i Moragón, Francesc	35, 55
Pi, Ramon	47
Picasso (nom artístic de Pablo Ruiz Picasso).....	56
Pineda, Alexandre	66
Pitarch i Almela, Vicent	68
Pizcueta i Alfonso, Adolf	30, 36
Pla i Casadevall, Josep.....	52
Pla y Beltrán, Pascual	26
Pla López, Rafael.....	46
Pozo, B.	75
Primo de Rivera y Orbaneja, Miguel	15, 16, 17
Pujades, Ignasi	66, 67
Pujol i Soley, Jordi.....	67
Quiñones González, Heriberto.....	40
Rausell, Josep	49, 51
Reig i Rodríguez, Joaquim.....	36
Renau i Berenguer, Josep.....	7, 25, 26, 27, 28, 29
Renau Berenguer, Juanino.....	26
Rendé i Masdéu, Joan.....	73
Rincón de Arellano, Adolfo.....	17
Ripoll i Domènech, Faust.....	43
Rodríguez Armada, Amandino	45
Rosselló i Verger, Vicenç Maria	56
Rusiñol i Prats, Santiago.....	28
Ruiz Picasso, Pablo (veure Picasso)	
Sacristán, Manuel	31

Salvador i Gimeno, Carles.....	30, 36
Sánchez Bella, Alfredo	23
Sánchez Estevan, Vicente.....	26
Sanchis i Guarner, Manuel.....	16, 18, 19, 30, 36, 56
Sanmartí, Josep Maria.....	47
Santonja, Gonzalo	22
Sartre, Jean Paul	56
Savinkov, Boris	22
Scheneider, U.	75
Sebastià Arbo, Jordi.....	28
Sellarès i Perelló, Miquel.....	68
Sender Garcés, Ramon José	23
Senent i Anaya, Joan Josep.....	55
Serra, Antoni	9
Serra i Puig, Blanca	68
Serrano i Farrera, Sebastià	68
Serrano i Pons, Joan	25, 27
Simó, Trinitat.....	56
Simó i Monllor, Isabel-Clara.....	60, 73, 74, 75
Sirera i Turó, Rodolf.....	56
Soler, Alejandra.....	11, 26
Soler, Enric.....	36
Soler, Pilar.....	16
Soler, Vicent	56
Sologub, Fiódor	15
Solves, Josep	43, 54
Sòria i Parra, Enric	49, 59, 74
Stalin, Iósif.....	32, 33
Súarez Carreño, José	42
Surroca i Tallaferro, Robert	80
Talens i Singra, Vicent	26

Tarradell, Miquel	52
Thous i Llorens, Maximilià	19, 30, 42
Tísner (pseudònim d'Avel·lí Artís-Gener)	9, 51
Tolstoi, Lev	15
Tortosa Palau, Alfonso	25, 26, 42
Triadú i Font, Joan	66, 68
Trias i Fargas, Ramon	9
Trotski, Lev	22, 23
Uliànov, Vladímir Ilitx (veure Lenin)	
Uribes Moreno, Ángel.....	26
Uribes Moreno, José Antonio	25, 26, 30, 39
Vaillant-Couturier, Paul	26
Valle-Inclán, Ramón María del	15
Vallejo Mendoza, César Abraham	23
Vallés i Casanoves, Santi	18
Valor i Vives, Enric.....	7, 55, 56
Ventura, Rafael	56
Ventura i Beltran, Vicent	47, 51
Vicent, Manuel	47
Vilatela, Gregorio.....	25
Viroli, Maurizio	21
Vives, Vicent	41
Xirinacs i Damians, Lluís Maria.....	66
Xólokhov, Mikhaïl	22
Zamorano i Molina, Ricard	47
Zola, Émile.....	15

GLOSSARI DE SIGLES

ACV	Acció Cultural Valenciana
AEAR	Association des Écrivains et Artistes Révolutionnaires
AIDC	Aliança d'Intel·lectuals per a la Defensa de la Cultura
APE	Associació Professional d'Estudiants
BEOR	Bloques Escolares de Oposición Revolucionaria
CCOO	Comissions Obreres
CEIC	Centre d'Estudis i Investigacions Comarcals «Alfons el Vell»
FUE	Federació Universitària Escolar
PCE	Partido Comunista de España
PCE M-L	Partido Comunista de España (Marxista-Leninista)
PSAN	Partit Socialista d'Alliberament Nacional
PSOE	Partido Socialista Obrero Español
PSPV	Partit Socialista del País Valencià
PSUC	Partit Socialista Unificat de Catalunya
TOP	Tribunal d'Ordre Públic
UEAP	Unió d'Escriptors i Artistes Proletaris
UNINCI	Unión Industrial Cinematográfica
URSS	Unió de Repúbliques Socialistes Soviètiques

ÍNDIX D'ORGANITZACIONS

Acció Cultural Valenciana.....	18, 19
Aliança d'Intel·lectuals per a la Defensa de la Cultura.....	28, 29
Associació Catalunya 2084	51
Associació Catalunya Independent.....	66
Associació d'Escriptors en Llengua Catalana.....	9
Associació de Dret	16
Association des Écrivains et Artistes Révolutionnaires	26, 27
Associació Professional d'Estudiants	15
Ateneu Juvenil de Gandia	49
Bloques Escolares de Oposición Revolucionaria	16, 17, 18
Centre d'Esquerres	28
Centre d'Estudis i Investigacions Comarcals «Alfons el Vell».....	9, 80
Colla Tirant lo Blanc	46, 48
Comissions Obreres	11, 45
Esquerra Republicana de Catalunya.....	65, 66
Falange Española	17
Federació Nacional d'Estudiants de Catalunya	15
Federació Universitària Escolar.....	15, 16, 17, 18, 24, 25, 26
Front Nacional de Catalunya	19
Fundació Josep Irla	11
Galeusca.....	72, 73
Grup de Conscienciació per la Independència Nacional.....	66
Institut de Projectió Exterior de la Cultura Catalana	9

Izquierda Republicana.....	14
Juventudes Comunistas.....	16, 17, 25, 26
Joventuts Socialistes d'Alcoi.....	45
Komsomols	25
Partido Comunista de España.....	16, 24, 30, 39, 60, 63, 64
Partido Comunista de España (Marxista-Leninista).....	45
Partido Comunista de Valencia.....	26
Partido Socialista Obrero Español	17, 60, 63
Partit Socialista d'Alliberament Nacional	62, 64, 65
Partit Socialista del País Valencià.....	63
Partit Socialista Unificat de Catalunya.....	60
Partit Valencianista d'Esquerra.....	42
Rat Penat, Lo	19
Socors Roig Internacional	40
Unió d'Escriptors i Artistes Proletaris	26, 27, 30, 42
Unión Federal de Estudiantes Hispanos.....	15, 16
Unión Industrial Cinematográfica	42

ÍNDIX DE PUBLICACIONS PERIÒDIQUES

<i>Acció Valenciana</i>	18, 19
<i>Aiguadolç, L'</i>	9
<i>Avui</i>	8, 44, 47, 71, 73, 75, 77
<i>Batalla, La</i>	20, 25
<i>Camí, El</i>	34, 36
<i>Canigó</i>	8, 10, 58, 60, 61, 63
<i>Ciudad</i>	8, 48, 49
<i>Diario de Valencia</i>	9, 36
<i>Espill, L'</i>	35
<i>Gorg</i>	7, 9, 29, 47, 48, 55, 57, 75
<i>Hora, L'</i>	20, 25
<i>Humanitat, La</i>	20
<i>Levante</i>	47
<i>Llamp, El</i>	8, 10
<i>Lluita</i>	9, 10, 52, 65, 67
<i>Mirall, El</i>	15, 22, 28
<i>Mundo Diario</i>	8
<i>Nueva Cultura</i>	7, 26, 28, 29, 30, 31, 33, 42
<i>Órgano de la Federación Unversitaria Escolar</i>	18
<i>País, El</i>	74
<i>Per Catalunya</i>	19
<i>Primera Pàgina</i>	8
<i>Provincias, Las</i>	62

<i>Publicitat, La</i>	35
<i>Quaderns de Filologia-Estudis Literaris</i>	75
<i>Quaderns de Gorg, Els</i>	7, 55, 57
<i>República de les Lletres, La</i>	36
<i>Revista del Centre de Lectura de Reus</i>	24, 61, 65, 68
<i>Serra d'Or</i>	41
<i>Soldado Rojo, El</i>	40
<i>Tele-Estel</i>	8
<i>Temps, El</i>	9, 51
<i>Tossal</i>	8, 49
<i>Valencia Semanal</i>	44, 54, 59
<i>Vanguardia, La</i>	66

BIBLIOGRAFIA

ÁGUILA, Juan José del. *El TOP. La represión de la libertad (1963-1977)*. Pròleg de Gregorio Peces-Barba. Barcelona: Planeta, 2001.

AISA, M. «En construcció. Una altra manera de fer història». A: DDAA. BAGUR, Joel; Díez, Xavier (coords.). *La gran desil·lusió. Una revisió crítica de la Transició als Països Catalans*. Vilanova i la Geltrú: El Cep i la Nansa, 2005 (Argumenta, 2), p. 39-54.

ALVAREZ I RUBIO, Vicent. «El País Valenciano como problema. Experiencias i perspectivas». *Cuadernos de Ruedo Ibérico*, 1970, núm. 25, p. 53-57.

AZNAR I SOLER, Manuel. «Valencia, Casa de la Cultura de España». A: *La cultura, arma de guerra*. AZNAR I SOLER, Manuel (coord.). «La Guerra Civil en la Comunidad Valenciana», vol. 11. València: Prens Valenciana/Prensa Alicantina, 2007, p. 31-69.

AZNAR I SOLER, Manuel. «El Segundo Congreso Internacional de Escritores para la Defensa de la Cultura». A: *Ibid. Op. cit.*, 2007. p. 86-95.

BURGUERA I ESCRIVÀ, Francesc de Paula. *És més senzill, encara: di-
gueu-li Espanya*. València: Tres i Quatre, 1991 (La Unitat, 138).

CAROD-ROVIRA, Josep Lluís «Els Països Catalans, com a projecte
polític (1900-1939)». *Revista de Catalunya*, 1988, núm. 25, p.
27-36.

CAROD-ROVIRA, Josep Lluís «Gonçal Castelló, una vida rica i plena».
El Temps, 2003, 11/17 de febrer de 2003.

CASTANYER I FONS, Angelí. *Els valors dels vençuts. De Foios a Pa-
rís passant per Barcelona*. Lleida: Pagès editors, 2003 (Gui-
met, 71).

CASTELLÓ I GÓMEZ-TREVIJANO, Gonçal. *Viure a Madrid. (Cròniques
des de l'altiplà)*. Pròleg de Josep Melià. València: Gorg, 1973.

CASTELLÓ I GÓMEZ-TREVIJANO, Gonçal. *Dia a dia des dels Països Ca-
talans*. Pròleg de Joan Fuster. Barcelona: La Magrana, 1977.

CASTELLÓ I GÓMEZ-TREVIJANO, Gonçal. *Sumaríssim d'urgència*. Prò-
leg d'Avel·lí Artís-Gener. València: Prometeo, 1979 (Malvarro-
sa, 1).

CASTELLÓ I GÓMEZ-TREVIJANO, Gonçal. *La clau d'un temps. (Dietari
de joventut)*. València: Prometeo, 1982.

CASTELLÓ I GÓMEZ-TREVIJANO, Gonçal. *València dins la tempesta*.
València: Edicions del Butllent, 1987.

- CASTELLÓ I GÓMEZ-TREVIJANO, Gonçal. «Quan vaig conèixer Joan Fuster!» *Lluita*, 1992, núm. 71, p. 9-11.
- CASTELLÓ I GÓMEZ-TREVIJANO, Gonçal. *Fornall d'històries*. València: Tàndem, 2002.
- CUCÓ I GINER, Alfons. *El valencianisme polític (1874-1939)*. 2a edició. Catarroja: Afers, 1999 (Recerca pensament, 10).
- CUCÓ I GINER, Alfons. *Roig i blau. La transició democràtica valenciana*. València: Tàndem, 2002 (Arguments, 14).
- CUCÓ I GINER, Alfons; CORTÉS I CARRERES, Santi. *Llengua i política, cultura i nació. Un epistolari valencià durant el franquisme*. València: Edicions 3 i 4, 1997.
- DDAA. *De l'esperança al desencís. La transició als Països Catalans*. Lleida: El Jonc, 2006 (Muixeranga, 8).
- DDAA. *Homenaje a Alberto García Esteve*. València: Consell Valencià de Cultura/Generalitat Valenciana, 1998.
- FERRÉ I TRILL, Xavier. *No tot era Levante Feliz. Nacionalistes valencians (1950- 1960)*. Benicarló: Alambor, 2000 (Llengua i País, 3).
- FERRÉ I TRILL, Xavier. *Abans i després de «Nosaltres els valencians»*. *Moviment polític de construcció nacional als anys 60*. Barcelona: Curial, 2001 (La mata de jonc, 38).

FERRÉ I TRILL, Xavier. *Construcció nacional: trajectòries i referents*. Palma de Mallorca: Lleonard Muntaner, 2010.

FERRIOL. «Jordi Arquer: el marxisme nacional als anys 30», *Lluita* (IPC), 1984, núm. 111, p. 18-20 i núm. 112/113, p. 21-24.

FORMENT, Albert. *Josep Renau. Història d'un fotomuntador*. Catarroja: Afers, 1997 (Personatges, 2).

FUERTES MUÑOZ, Carlos; GÓMEZ RODA, José Alberto. *El Tribunal de Orden Público en el País Valenciano. Testimonios de la represión política y el antifranquismo*. València: Fundación de Estudios e Iniciativas Sociolaborales-CCOO PV, 2011 (Memòria obrera).

GIRONA I ALBUIXEC, Albert. *Guerra i revolució al País Valencià*. València: Tres i Quatre, 1986 (Biblioteca d'Estudis i Investigacions, 8), p. 493-539.

GIRONA I ALBUIXEC, Albert. «El valencianismo cultural durante la contienda». A: *La cultura, arma de guerra*. AZNAR SOLER, Manuel (coord.). «La Guerra Civil en la Comunidad Valenciana», vol. 11. València: Prensa Valenciana/Prensa Alicante, 2007, p. 96-105.

GONZÁLEZ I VILALTA, Arnau. *La nació imaginada. Els fonaments dels Països Catalans (1931-1939)*. Catarroja: Afers, 2006 (Recerca i pensament, 29).

GUÀRDIA I MARÍN, Josep. «L'aparició i consolidació de l'independentisme català». A: DDAA. *De l'esperança al desencís. La transició als Països Catalans*. Lleida: El Jonc, 2006 (Muixeranga, 8), p. 131-146.

JIRKU, Brigitte; POZO, Begoña; SCHNEIDER, Ursula. (editors). *Escri-
turas del yo*. Quaderns de Filologia-Estudis literaris 16. Valèn-
cia: Universitat de València, 2011, p. 9-21.

LÓPEZ I CRESPI, Miquel. «Els oblidats: Gonçal Castelló». A: <[www.
ixent.org](http://www.ixent.org)>, 2003.

LÓPEZ I CRESPI, Miquel. «El paper del reformisme i de l'esquerra
revolucionària en la Transició». A: DDAA. *De l'esperança al de-
sencís. La transició als Països Catalans*. Lleida: El Jonc, 2006
(Muixeranga, 8), p. 97-129.

LÓPEZ I CRESPI, Miquel. «Els enemics de Joan Fuster i Manuel de
Pedrolo. El control de la cultura». A: <[blocs.mesvilaweb.cat/
node/viex/id45221](http://blocs.mesvilaweb.cat/node/viex/id45221)>, 2007.

MANCEBO ALONSO, Maria Fernanda. *La Universidad de Valencia.
De la Monarquía a la República (1919-1939)*. Pròleg de Manu-
el Tuñón de Lara. València: Institut de Cultura Juan Gil-Albert/
Universitat de València, 1994.

MANCEBO ALONSO, Maria Fernanda. «La Universidad de guerra y
la Fue». A: *La cultura, arma de guerra*. AZNAR SOLER, Manu-
el (coord.). «La Guerra Civil en la Comunidad Valenciana», vol.
11. València: Prensa Valenciana / Prensa Alicantina, 2007, p.
106-115.

PAGÈS I BLANCH, Pelai. (dir.). *La transició democràtica als Països
Catalans. Història i memòria*. València: Publicacions de la Uni-
versitat de València, 2005.

PÉREZ I MORAGÓN, Francesc. «El valencianisme i el fet dels Països Catalans (1930-1936)», *L'Espill*, 1983, núm. 19, p. 57-82.

PÉREZ I MORAGÓN, Francesc. «Gorg, una possibilitat decapitada». A: *Gorg. Revista bibliogràfica 1-29 (1969-1972)*. MOREIRA, Alfons; MIÑARRO, Lola (coord.). València: Faximil Edicions Digitals, 2006, 1 CD.

REIG I RODRÍGUEZ, Joaquim. «Concepte doctrinal del valencianisme», 1932. A: CUCÓ I GINER, Alfons; BLASCO I LAGUNA, Ricard. *El pensament valencianista (1868-1939)*. Antologia. Barcelona: La Magrana, 1992, p. 307-313.

RENAU I BERENGUER, Josep. *Notas al margen de Nueva Cultura*. Vaduz: Topos Verlag Ag, 1977.

RENAU I BERENGUER, Josep. *La batalla per una nova cultura*. València: Eliseu Climent editor, 1978.

SANTONJA, Gonzalo. «Breve perfil de la editorial Cenit (Madrid, 1928-1936)», *Anuario de la Sociedad Española de Literatura General y Comparada* 1983, núm. 5, p. 129-139.

SOLVES I ALMELA, Josep Antoni. *El pensament nacionalista valencià. Una discussió sobre la identitat*. Pròleg de Salvador Giner. Païporta: Denes, 2003 (Francesc Ferrer Pastor- Investigació, 10).

SÒRIA I PARRA, Enric. *30 anys de cultura literària a la Safor: 1959-1990*. Valencia: Colomar, 1990.

SURROCA I TALLAFERRO, Robert. *La Catalunya resistent. Allò que la transició ens ha amagat*. Lleida: Pagès editors, 2006 (Guimet, 87).

VALLÉS I CASANOVES, Santi. *Acció Valenciana (1930-1931). La consciència desvetlada*. València: Acadèmia Valenciana de la Llengua, 2008.

VIROLI, Maurizio. «Els ideals del republicanisme: república, llibertat, virtut i patriotisme», *Idees*, 2003, núm. 19, p. 91-96.

Suports bibliogràfics informàtics i digitals

Cuadernos de Ruedo Ibérico. París Barcelona, 1965-1979. Números de l'1 al 63 (disc 1) / *Suplementos de CRI* (disc 2). València: Faximil Edicions Digitals (www.faximil.com) / Biblioteca Valenciana/ Universitat de València, 2002. 2 CD.

Els Quaderns de Gorg. Números de l'1 a l'11. València, 1973-1974. València: Faximil Edicions Digitals (www.faximil.com) / Biblioteca Valenciana, 2006. 1 CD.

Gorg. Revista bibliogràfica. Números de l'1 al 29. València, 1969-1972. València: Faximil Edicions Digitals (www.faximil.com) / Biblioteca Valenciana, 2006. 1 CD.

L'Espill. Revista cultural dirigida per Joan Fuster. Números de l'1/2 al 29. València: 1979-1991. València: Faximil Edicions Digitals (www.faximil.com) / Biblioteca Valenciana / Universitat de València, 2003. 1 CD.

La República de les Lletres. Quaderns de Literatura, Art i Política. Números de l'1 al 8. València, 1934-1936. València: Faximil Edicions Digitals (www.faximil.com) / Biblioteca Valenciana, 2005. 1 CD.

Valencia Semanal. La revista del País Valencià. Números de l'1 al 120. València. 1977-1980. València: Faximil Edicions Digitals (www.faximil.com) / Biblioteca Valenciana / Universitat de València, 2006. 1 DVD.

OBRA PRÒPIA DE GONÇAL CASTELLÓ

Publicada

Viure a Madrid. (Cròniques des de l'altiplà). Pròleg de Josep Merlià. València: Gorg, 1973.

Dia a dia dels Països Catalans. Pròleg de Joan Fuster. Barcelona: La Magrana, 1977.

Un sopar de roders. València: Prometeo, 1978.

Sumaríssim d'urgència. Pròleg d'Avel·lí Artís-Gener. València: Prometeo, 1979 (Malvarrosa, 1). (Barcelona: El Llamp, 1990. 2a ed.).

I tant que volava!. València: Prometeo, 1981.

La clau d'un temps. (Dietari de joventut). València: Prometeo, 1982 (Premi Jaume Roig de Novel·la 1982).

Terra guanyada i altres contes. Barcelona: El Llamp, 1985.

València dins la tempesta. València: Edicions del Butllent, 1987.

A gat vell, ratolí tendre. Barcelona: El Pont, 1988.

Vida i miracles d'Antoni Miró. Alcoi: Marfil, 1994.

Fornall d'històries. València: Tàndem, 2002.

Final de viatge. Memòries d'un gandià: amics, coneguts i saludats. Edició i introducció a cura d'Àngel Velasco. Gandia: CEIC, 2010.

Inèdita

La llarga nit. Va concursar al Premi Ciutat de Palma, 1989; al Premi Fiter i Rosell, del Principat d'Andorra, de 1990; i al Premi Nèstor Luján de Novel·la Històrica, de 1997.

Les corrupcions (text que en altres versions, segons documents trobats, porta per títol també: *Maria Eugènia o les corrupcions*, *La Corrupció*, o *La Gangrena*). Obra finalista, amb el títol *La gangrena*, al Premi Andròmina de novel·la dels Premis Octubre de València de 1988. Va concursar al Premi València de Literatura, de 1993; i al Premi Joanot Martorell de Narrativa de Gandia, de 1997.

Un facció més. Memòries de Ferran Selfa, militar carlí del 1833 al 1844. El seminarista, seguides d'Eros i Thànatos (aquests dos textos últims van expressament lligats per l'autor en un mateix volum).

Altres obres i catàlegs col·lectius on apareix algun escrit de Gonçal Castelló

«Aportació valenciana al segle d'or de la literatura catalana. A: siàs Marc, Joanot Martorell i Roiç de Corella». A: *Mostra cultural del País Valencià*. MIRÓ, Antoni (projecte i direcció). Alcoi: Ajuntament, 1981.

(1982): *El dòlar*. Antoni Miró. Barcelona: Edicions Canigó, 1982.

«Un món convulsionat (1980)». A: *Antoni Miró. Mostra retrospectiva de pintura, objectes i gràfica*. Dins: Jornades de Solidaritat amb els pobles d'Argentina, Uruguai i Xile. València: Ajuntament, 1983.

«El cartell, documents i testimonis». A: *Antoni Miró. Mostra recull de cartells i impresos des de 1965*. Alcoi: Ajuntament, 1983.

Antoni Miró. Pinteu Pintura. Ibi: Ajuntament, 1987.

Temàtica i poètica en l'obra artística d'Antoni Miró (1965-1983). Alcoi: Ajuntament, 1988.

«Com a motle com a pròleg d'oració... (Llull)». A: *Estat de la nació sense estat... después de 10 anys d'autonomies*, 1991.

«Trobí una altra Safor». A: *Textos cordials. Els escriptors saforencs a Josep Iborra*. Gandia: CEIC, 1997.

Gonçal Castelló i Gómez-Trevijano (Gandia, 1912 - Barcelona, 2003)

Va estudiar Dret i Filosofia i Lletres a la Universitat de València i participà en les lluites estudiantils per la democràcia i l'adveniment de la Segona República. Més endavant ho faria en la Guerra Civil, en la 22 Brigada Mixta, i com a oficial de comandament destacat de la 54 Divisió. Havent arribat a comandant de l'Exèrcit Republicà, al final del conflicte fou empresonat i deportat a Madrid. Ja en llibertat, s'instal·là a la capital de l'Estat esdevenint jurista i procurador dels tribunals. Des de la creació del Tribunal d'Ordre Públic, el 1963, fou un dels advocats més destacats en defensa de processats i presos polítics.

El 1977 fou un dels promotors de l'Associació d'Escriptors en Llengua Catalana. Va combinar creació literària, especialment la testimonial o memorialista, i lluita política, evolucionant de republicà comunista valencià a catalanista d'esquerres. Membre de l'Assemblea de Catalunya, va millitar al PSAN i el 2002 va ingressar a Esquerra.

Àngel Velasco Crespo (Carlet, 1961)

Llicenciat en Filologia Catalana per la Universitat de València. És coorganitzador de les Jornades de Psicologia i Identitat Nacional, i coeditor dels llibres resultants: *Identitats. Convivència o conflicte?* (2006); *Elogi de la transgressió. Identitat nacional i desraó d'estat* (2007); *Removent consciències. Transgressió cívica i fet nacional* (2010); i *Llengua i emoció* (2012). És editor també del llibre *Final de viatge. Memòries d'un gandí: amics, coneguts i saludats*, de Gonçal Castelló.

